

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Mgr. Vojtěch Bublík

Populismus v reprezentativní demokracii: Nebezpečí nebo nutný doplněk?

Populism in Representative Democracy: Jeopardy or Necessary Supplement

Praha 2016

Vedoucí práce: Mgr. Jan Bíba, Ph.D

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 17. duben 2016

[vlastnoruční podpis]

.....

Jméno a příjmení

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Janu Bíbovi, Ph.D za vedení diplomové práce, věcné postřehy, zajímavá doporučení k četbě a inspiraci.

Klíčová slova (česky):

Reprezentativní demokracie, populismus, nebezpečí, nutnost, Laclau, Canovan, Mouffe

Klíčová slova (anglicky):

representative democracy, populism, challenge, essentiality, Laclau, Canovan, Mouffe

Abstrakt (česky)

Tématem této práce je zkoumání vztahu populismu a reprezentativní demokracie, v konceptuální části jsem analyzoval populismus a snažil se vzhledem k jeho vágnímu vymezení najít jeho minimální definici a esencialistický prvek, společný všem populistickým hnutím (v opačném případě by to znamenalo, že je to vždy vymezující se antiesencialistický přístup). V analytické části se pak věnuji zkoumání vztahu populismu a reprezentativní demokracie, přičemž definuji nebezpečné stránky tohoto vztahu, ale i pozitivní momenty, kdy je populismus demokracii ku prospěchu věci či přímo jejím nutným doplňkem.

Abstract (in English):

Main goal of this diploma is to analyze the relationship between populism and representative democracy. The theoretical part of my work is researching populism as a vague concept and determining its minimal definition and essential constituents (I have declined the possibility that populism is only anti-essentially formed attitude/phenomenon). In the analytical part I've studied the relationship between populism and representative democracy, and defined drawbacks of this uneasy coexistence. However I believe that representative democracy can't be successfully fulfilled without this phenomenon and I have also found not only positive moments of this relationship - I assume that populism is necessary supplement of representative democracy.

OBSAH

1.1 HLEDÁNÍ MINIMÁLNÍ DEFINICE.....	3
1.2 JINÝ PŘÍSTUP ZKOUMÁNÍ, STEJNÝ VÝSLEDEK.....	8
1.3. PRAKTICKÉ PŘÍKLADY.....	9
<i>1.3.1 Národníci.....</i>	<i>9</i>
<i>1.3.2 Alberto Fudžimori.....</i>	<i>10</i>
<i>1.3.3 People's party.....</i>	<i>11</i>
1.4 PRAVICOVÝ NEBO LEVICOVÝ FENOMÉN?.....	12
1.5. VZNIK POPULISMU.....	16
2.1 VĚČNÝ ANTAGONISMUS.....	20
2.2 VYPRÁZDNĚNÍ OBSAHU POLITIK.....	25
2.3 MOŽNÁ PLÍŽIVÁ TRANSFORMACE DEMOKRACIE.....	28
3.1 ÚSTAVNOST A POPULISMUS – DVĚ NUTNÉ SLOŽKY DEMOKRACIE.....	31
3.2 KOMPENZACE NEDOSTATKU PARTICIPACE.....	36
4.1 PROTI LIBERÁLNÍ HEGEMONII.....	41
4.2 JE POPULISMUS MAXIMÁLNÍ MOŽNÁ MÍRA PARTICIPACE?.....	44

Předmluva

Dnes žijeme v době, která je pro demokracii velice nesnadnou. Je častým a rozšířeným názorem, že je liberální demokracie v krizi a to samé platí o reprezentaci. Nejen na současnou uprchlickou krizi je snaha poukázat, že názor lidu je zcela jiný než praktické kroky, které podnikají elity. Ty se tomuto nařčení ovšem brání tím, že jde pouze o populistické výkřiky jednotlivců a snahy ohýbat situaci k obrazu svému. Populismus bývá často označován jako příčina této krize, což mi ale přijde jako velké zjednodušení problému současné reprezentace. I proto jsem se rozhodl na studium populismu detailně zaměřit a věnoval mu tuto diplomovou práci.

V konceptuální části jsem se zabýval tím, zda je populismus jen anti-esencialistickým fenoménem, nebo existují pro populistická hnutí po celém světě nějaké shodné prvky a lze tak určit minimální definici tohoto jevu. Toho jsem se snažil docílit jednak studiem teoretických přístupů různých autorů, ale i praktickými srovnáními populismů v různých zemích a epochách.

Jádrem práce ale bylo určit, zda je populismus pro demokracii nebezpečím nebo nutným doplňkem. Tomu jsem věnoval praktickou část práce, kterou jsem rozdělil na tři části. V té první jsem se věnoval populismu jakožto nebezpečí pro demokracii, kde jsem rozebíral antagonismus, krizi reprezentace a hrozbu prázdných signifikantů. Druhou část jsem zaměřil na populismus jakožto jednu z nutných složek demokracie, přičemž jsem se snažil dokázat nezbytnost jeho fungování na srovnání lidového a ústavního principu demokracie a poukázat na riziko redukce demokracie na pouhou proceduru. Za nutné jsem považoval také v případě nezbytnosti populismu vyzdvihnout jeho schopnost kompenzace nedostatku participace. Ve třetí části jsem pak poukázal na možnost fungování populismu jako cesty z krize liberální hegemonie a uvažoval zde, zda jde o současný nejlepší nástroj k nejvyšší možné míře participace. Dle mého názoru funguje populismus v rámci demokracie jako důležitý doplněk. Ačkoliv má zajisté své chyby, plnohodnotné fungování demokracie je bez něj nemyslitelné a nemožné.

Úvod

Hlavním tématem této práce je zaměřit se na studium populismu jakožto ontologického fenoménu (nepůjde tedy o empirické srovnání různých variant populismu) a určit, zda je pro demokracii nebezpečným. Nejprve ale bude nutné snažit se dospět alespoň k základní definici populismu, neboť už jen její určení je velice problematické. Isaiah Berlin například hovoří o popelčině komplexu, kdy máme pojem (botu) a v sociální realitě hledáme fenomén (nohu), kterému by skutečně padl. Nejde rozhodně o jediného autora, který by upozorňoval na tuto nesnázi, velký teoretik na poli populismu Taggart dodává, že je tento jev chameleonem, který se přizpůsobuje prostředí.

Pomineme-li fakt, že populismus může existovat jak na pravém, tak i levém politickém spektru, musíme vzít v úvahu, že je vnímáno více jeho funkcí. Populismus tak může být brán jako zdroj legitimacy, politický styl nebo nálada ve společnosti.¹ Je tedy možné vůbec se nějaké základní definice dohodnout? Dle mého názoru ano, Canovanová navrhuje dva druhy výzkumu – první strategií je dostat pod jednu teoretickou střechu různé případy, které zahrnují esenci populismu a kde se objevuje, druhou je pak taxonomie, kterou Canovanová přirovnává ke sbírání brouků a jejich třídění do různých skupin – tento přístup studia populismu je fenomenologický a více deskriptivní, nesnaží se vysvětlovat, ale spíše srovnávat s jistou teoretickou elegancí.² Druhá strategie je podle mého názoru příliš fenomenologická a empirická a jde spíše o typologii než teorii. Budu se tedy snažit o přístup teoretický a dopátrat se nějakého základního teoretického fenoménu, který by byl aplikovatelný na všechny ekvivalenty populismu a podchytil jeho podstatu.

Ve druhé části práce pak budu chtít zjistit, zda je populismus pro demokracii nebezpečným fenoménem nebo nutným doplňkem. Je častým a nezpochybňovaným tvrzením, že liberální demokracie a reprezentace se nachází v současné době v krizi. Často je uváděna jako příčina právě populismus, který podporuje radikální nálady a nárůst xenofobie ve společnosti (zejména ten pravcový) a může tak ohrožovat samotnou podstatu demokracie. Těchto nebezpečí jsem si samozřejmě vědom a budu se jimi v práci zabývat, na stranu druhou považuji za nutné položit si otázku, zda populismus není spíše než-li

¹ CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, **47**(1), 2-16. Str. 2

² CANOVAN, Margaret. Two Strategies for the Study of Populism. *Political Studies*. 1982, **30**(4), 544-552.

příčinou pouhým symptomem krize demokracie. A vlastně víc než jím, populismus bychom v jistém ohledu mohli brát i jako varovný indikátor stavu současné demokracie a jejího ohrožení liberální hegemonií a také jako naději na její zlepšení. Zaznívají-li dnes hlasy, že je současná demokracie už jen administrativní záležitostí a volby pouhou procedurou, nevesl by do tohoto pojetí demokracie populismus smysl? Na tyto a další otázky se budu snažit odpovědět v druhé části práce.

Co je populismus?

1.1 Hledání minimální definice

Populismus je velice zajímavým fenoménem. Zeptá-li se někdo na politické přesvědčení, většinou bez váhání respondent odpoví varianty jako liberál nebo třeba sociální demokrat, k populismu se ale málokdo hlásí dobrovolně.³ Jedním z důvodů může být fakt, že nejen v našem českém politickém diskursu má slovo populismus hanlivý podtext, populisté jsou ti, kteří slibují nesplnitelné, čímž chtějí dostat více hlasů ve volbách. Pro příklady nemusíme chodit daleko, velice často je označován za populistu bývalý senátor, bývalý předseda hnutí Úsvit přímé demokracie a nyní poslanec a předseda hnutí Svoboda a přímá demokracie Tomio Okamura. On sám se ale hájí, že populistou není, být nemůže (jedna z jeho obhajob zněla: „Mnozí říkají, že jsem populist. Já ale ani pořádně nevím, co je populismus.“⁴) a své postoje označované jako populistické se snažil reprezentovat jako návaznost na Masaryka nebo Baťu.⁵ Ponechme nyní stranou to, zda odvolávání se na tuto českou veřejností příznivě vnímaná jména není taktéž populismem, tento příklad jsem uváděl zejména proto, abych ukázal, že populismus je často vnímán jako věc negativní a málokdo se dobrovolně nechá takto označit. Jenže, je opravdu populismus věcí, za kterou by se měli političtí reprezentanti stydět? Není podpora těchto populistů vlastně vyjádřením vůle lidu? Není populismus tím pádem čistou demokracií? A nemůže být i užitečný?

Druhým důvodem, proč se těžko definuje kdo je a není populistou, je epistemologická nejasnost pojmu, který je pro badatele velice těžko uchopitelný. Panizza, jehož úvodní kapitolu z knihy *Populism and the Mirror of Democracy* jsem vybral jako výchozí bod pro definování tohoto termínu, se zamýšlí nad tím, zda populismus, ač je

³ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 1

⁴ [OKAMURA, Tomio. Okamura stojí na náměstí a mluví: Já nejsem populist. Já nevím, co to je. *Parlamentní Listy* \[online\]. 2012 \[cit. 2016-03-08\]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Okamura-stoji-na-namesti-a-mluvi-Ja-nejsem-populista-Ja-nevim-co-to-je-222137>](http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Okamura-stoji-na-namesti-a-mluvi-Ja-nejsem-populista-Ja-nevim-co-to-je-222137)

⁵ KOLÁŘ, Petr. Tomio Okamura: Já a populist? Jsem jako Masaryk a Baťa. *Reflex* [online]. 2012 [cit. 2016-03-08]. Dostupné z: <http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/48463/tomio-okamura-ja-a-populista-jsem-jako-masaryk-a-bata.html>

nedílným prvkem politiky, díky vágnosti své definice může být užitečným pro politickou analýzu. Nad tímto termínem nepanuje žádná obecná shoda, autoři si dělají své vlastní typologie, které jim sice pomáhají ve výzkumu, avšak postrádají obecnost. Tu se můžeme pokusit nalézt skrze identifikaci a analýzu jádra, nad kterým obecná shoda panovat bude a které může posloužit jako základ pro výzkum. Základní otázky jsou podle Panizzy: „Kdo je lid? Kdo mluví za lid? Jak probíhá populistická identifikace?“⁶

Zkoumání populismu probíhá dle Panizzy třemi různými přístupy - jde o empirickou generalizaci, historizující poznatky a symptomatické čtení.⁷ Empirická generalizace je přístup, při kterém stanovíme pozitivní definiční vlastnosti, které nám poskytnou odlišnosti, díky kterým můžeme fenomén charakterizovat. Problém ovšem nastává, je-li atributů příliš, například Peter Wiles uvádí při definování populismu nutnost existence čtyřiceti charakteristik. Tím ale může dojít (a v tomto případě dochází) k natažení konceptu, před kterým varoval Giovanni Sartori.⁸ Abychom se dostali k podstatě populismu, musíme se posunout výše na žebříčku obecnosti, nikoliv koncept natáhnout a tím pádem udělat definici ještě více nejasnou.

Druhou možností je spojit populismus s určitou zemí, obdobím, sociálními procesy nebo historickými podmínkami. Tímto způsobem sice můžeme dojít k tomu, že například ekonomická krize v Latinské Americe ve 30. letech vedla k tomu, že se později, v letech 50., masivně rozvinula podpora populistů jako byl Juan Domingo Perón nebo třeba Getúlio Vargas. Obecně bychom tak mohli říci, že v Latinské Americe souvisel populismus s příslibem zlepšení ekonomiky, sociální politiky a také musel mít silnou vůdčí osobnost. Problémem je, že tato definice už nebude pasovat na případy populismu jinde ve světě, nemluvě o tom, že populismus ve stejné zemi, ale v jiných érách, může mít taktéž úplně jinou definici. Zatímco People's party v roce 1892 byla mobilizací mas zespodu, kdy chyběl element silného vůdce, ve 20. století už byli za populisty ve Spojených státech amerických označováni George Wallace a Huey Long a základem populismu se stala silná osobnost, díky které se Long i Wallace snažili získávat hlasy a dosahovat cílů v legislativě.

Populismus bychom mohli ovšem zkoumat přístupem, který zmiňují Gerring a Mill: „*Při definování jména nemusíme specifikovat veškeré pojmy, ale jen*

⁶ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 1

⁷ Tamtéž str. 2

⁸ DELLA PORTA, Donatella a Michael KEATING (eds.). *Approaches and methodologies in the social sciences: a pluralist perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, c2008. ISBN 978-0-521-70966-8. Str. 178

*takové, kterých je třeba k odlišení daného objektu od všech ostatních známých.*⁹ Tím se dostáváme ke třetímu způsobu práce s populismem, který definuje Panniza, totiž k symptomatickému čtení. To zahrnuje některé vlastnosti empirického i historizujícího přístupu, ale snaží se je zahrnout do analytického jádra, které je založeno na lidu, jakožto politickém aktérovi.¹⁰ Populismus je zde definován jako rozdělení společnosti na „lid“ (jakožto esence) a „ty ostatní“. Ti mohou být určeni v termínech politických, ekonomických nebo třeba sociálních, může jít o oligarchy, politiky, vyznavače jiného náboženství... Důležitý je dle mého názoru antagonismus, tedy rozdělení společnosti. To je základ populismu, který bychom mohli považovat za jeho jádro. Panizza tuto tezi rozvádí tím, že populismus je pak ztělesněním vůle lidu, jenže jak potom můžeme rozlišit populismus a demokracii? Navíc, lid v populistickém slova smyslu nemá pevnou definici, rozdělení na „lid“ versus „ti ostatní“ někdo zformuje a vytvoří jeho identitu, kterou bude reprezentovat.

Právě to je druhým momentem a pilířem populismu – reprezentace. V prvním kroku je třeba zdůraznit antagonismus a zkonstruovat identity hráčů, v tom druhém pak poukázat na jejich podreprezentovanost (vůbec zde nemusí jít o chudé nebo jedince s nízkým vzděláním). Podle Laclaua jde o vyjmutí specifické identity a vytvoření její nové konstrukce jakožto imaginární jednoty, což se děje díky řetězci nenaplněných požadavků, které stát nezvládá plnit.¹¹ Obecně bychom tak mohli říci, že populismus je hnutí lidu, které chce být slyšeno/chce se přihlásit o slovo. Tyto dva kroky bychom mohli shrnout do termínů „krize reprezentace“ (lid není vyslyšen a vzniká antagonismus) a „začátek reprezentace“ (nové) – lid není nepopsaným listem, tak ho musí populisté nějakým způsobem definovat. Jako problematické vidím podmínky, za kterých k takové situaci dochází, vždy je to kvůli nějaké krizi. Této části se ovšem detailněji budu věnovat dále.

V zásadě jsme si definicí, že populismus je krizí reprezentace, odpověděli na jednu z Panizzových tří otázek položených v úvodu (Kdo je lid? Kdo mluví za lid? Jak probíhá populistická identifikace?). Pojdme se nyní zaměřit na to, kdo je lid. Zde můžeme použít definici Françoise-Xaviera Guerra, který ho považoval za živoucí entitu, která

⁹ GERRING, John. “What Makes a Concept Good? A Criterial Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences”. *Polity* 31.3 (1999): 357–393. Web. Str. 363

¹⁰ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 3

¹¹ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 10

mluví, požaduje nebo jedná jednotně, buď svými činy nebo skrze mluvčího.¹² Lid má dvě tváře – ta první je počestná, ale díky populismu se může projevit i jeho iracionálně (tedy ta druhá).

Třetí otázkou je, kdo za lid mluví. Ač jsme si ukázali, že historicky nebyla vůdčí osobnost v populismu podmínkou, v tom současném tomu tak je¹³, například Jens Rydgren se zamýšlí nad tím, zda by Národní fronta byla tak úspěšná, kdyby v ní chyběla silná osobnost v podobě její předsedkyně Jean-Marine Le Penové – je totiž hlavním interpretem politické doktríny strany. Ta je pak k takovému vůdci loajální, vůdce napomáhá centralizaci strany, atd...¹⁴ Panizza takovým lidem říká *caudillos* (v překladu vůdci). Ti dokážou poukázat na nesnadnost liberalismu a demokracie a zároveň zvednout spektrum popularity tyranie. Nejdůležitější ovšem je, že dokážou vzbudit příslib plně sjednoceného lidu a zpětně ho determinovat.¹⁵ Sami také s oblibou zdůrazňují, že vystupují proti zavedeným strukturám a oni do nich vlastně nepatří. A ti, kteří pocházejí z politického prostředí kladou velký důraz na to, že nejsou jako ti ostatní, sami sebe se snaží identifikovat mimo systém a dát se do přímé spojitosti s lidem.¹⁶

Univerzální definici populismu se snažili najít i Mudde a Kaltwasser, kteří taktéž narazili na problém, že populismus může být obecně definován protichůdnými až opačnými atributy. Také oni se snaží přijít s řešením, které by vyhovovalo normativním i praktickým kritériím (historickým příkladům), přičemž jako základ výzkumu berou 3 přístupy, které stanovil Nicos Mouzelis, a to:

¹² Tamtéž str. 14

¹³ Je třeba vzít v potaz úspěchy současných hnutí jako Syriza nebo Podemos, které na osobnosti silného vůdce fundamentálně nestály, přesto byly ve volbách úspěšnými. Na druhou stranu, jak se v případě Syrizy při vyjednávání o řeckém záchranném programu ukázalo, strana nebyla jednotná, vláda se rozpadla a bylo nutné vyhlásit předčasné volby. Stále se tedy domnívám, že osobnost vůdce je pro současné populistické uskupení důležitá a v případě Podemos bude rozhodně zajímavé sledovat, zda se nebude ostřeji profilovat a více vystupovat zakladatel strany Pablo Iglesias Turrión.

¹⁴ ALBERTAZZI, Daniele a Duncan MCDONNELL. *Twenty-first century populism: the spectre of western European democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008. ISBN 023001349X. Str. 179

¹⁵ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 19

¹⁶ Tamtéž str. 21

- 1) Zahrnout všechny fenomény označené jako populismus a snažit se najít vlastnosti, které mají všechny společné.
- 2) Vytvořit definici prototypu na základě nejčastěji zmiňovaných fenoménů.
- 3) Sestavit nejvíce inkluzivní definici, která zahrne nejvíce hnutí označovaných jako populistická.¹⁷

Jako ideální se jeví třetí přístup, který má nejbliže k Sartoriánskému postupu výše na žebříčku obecnosti. Tím dostaneme pouze nutný a dostačující koncept, čili jeho základní atributy – tedy definici, která splňuje vysokou úroveň abstrakce a my ji tak můžeme aplikovat na velké množství případů. Ty pak, je-li to nutné, můžeme dále konkretizovat vytvářením subtypů (diminished subtypes).¹⁸ Mudde na základě výše zmíněného stanovil definici populismu, která říká, že populismus je: „*Úzce zaměřená ideologie (tento termín předpokládá, že populismus je vždy kombinován s nějakou jinou ideologií, jako konzervatismus, liberalismus, atd...), která předpokládá vrcholné rozdělení společnosti do dvou homogenních a antagonických skupin, „čistý lid“ versus „zkorumpovaná elita“, které mají spor o to, zda má být politika volenté générale – vyjádřením obecné vůle lidu*“.¹⁹ Mudde se domnívá, že právě toto je koncept, který může být aplikován na případy po celém světě (na rozdíl třeba od definice, kterou nabízí Weyland, který říká, že je populismus nejlépe definovaný jako strategie, skrze kterou vůdci chtějí provádět (nebo provádí) vládu založenou na přímé, nezprostředkované a neinstitucionalizované podpoře velkého počtu povětšinou neorganizovaných příznivců.²⁰ Ačkoliv na první pohled může jít o celkem univerzální definici, jak jsme si ukázali předtím, faktor vůdcovství se nevyskytuje všude. Mnohem více je ale problematická až příliš velká obecnost této definice. Jak poukazuje Hawkins, politické organizace, náboženské spolky nebo millenariánské organizace, ty všechny taktéž mají charizmatiké vůdce a nízkou úroveň institucionalizace, obvykle je ale za populistické nepovažujeme²¹).

¹⁷ MUDDE, Cass a Cristóbal ROVIRA KALTWASSER. *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. Kellogg Institute, 2011, (Working paper #378), 1-47. Str. 4

¹⁸ GERRING, John. “What Makes a Concept Good? A Criterial Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences”. *Polity* 31.3 (1999): 357–393. Web. Str. 365

¹⁹ MUDDE, Cass a Cristóbal ROVIRA KALTWASSER. *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. Kellogg Institute, 2011, (Working paper #378), 1-47. Str. 5

²⁰ Tamtéž str. 6

²¹ Tamtéž

Dle mého názoru jsou v této definici obsaženy dva nutné faktory o kterých jsem v této kapitole psal – antagonismus a krize reprezentace.

1.2 Jiný přístup zkoumání, stejný výsledek

Dostat k podstatě populismu jsem se pokusil ještě přes jednoho autora, Ernesta Laclaua. Ten říká, že: „*Jakákoliv definice předpokládá teoretickou mřížku, která dává smysl tomu, co je definováno. Tento smysl – jak postuluje samotný pojem definice – lze ustavit pouze na základě odlišení definovaného termínu od něčeho jiného, co tato definice vylučuje. A to zase předpokládá půdu, na níž jsou tyto rozdíly jako takové myslitelné. Právě toto pole není bezprostředně zřejmé, když nějaké hnutí, nějakou ideologii či nějakou politickou praxi označíme za populistické*“.²² Tím je definován problém o kterém psal i Francisco Panizza – totiž, že kvůli různým variantám populismu je obtížné najít populismus čistý, případně jeho esenci, která by byla platná skrze veškeré populistické typy a výjimky.

Řešením není analýza politických subjektů jako takových, tímto krokem se vůbec nikam neposuneme, musíme se proto zaměřit úplně jiným směrem. Politické praxe totiž nemusí povahu společenských činitelů vyjadřovat, nýbrž je konstruovat. Praxe by byla důležitější než obsah, primární otázka tedy v případě populismu není ani „kdo nebo co,“ ale: „Jak?“.

Existuje totiž asymetrie mezi společnostmi a sociálním aktérem. Není-li žádný společný činitel, jehož vůle se shoduje s aktuálními procesy ve společnosti, dochází k totalitě, což je sice krajní pól, nicméně překlenout propast mezi společnostmi a aktérem je čím dál těžší. Z logiky této věci vyplývá existence pluralismů procesů, přičemž se může lehce stát, že nějaká ze skupin, na které je společenský celek nutně rozdělen, zůstane stranou (příslib plnosti je totiž nedosažitelný).²³ V zásadě jde o to, že si nějaká skupina ve společnosti něco nárokuje a je otázkou, zda dojde k naplnění.

Pokud se tak totiž nestane, vznikne tendence postavená na negativní bázi (jedné skupině obyvatel není umožněna změna jízdního řádu, druhé je navýšen poplatek za odvoz odpadu, třetí se nelíbí porušování nočního klidu, proti čemuž se bezvysledně dožadují zastání...) - to znamená, že funguje-li společnost a jsou-li potřeby všech

²² LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2013. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2163-0. Str. 179

²³ Tamtéž str. 182

naplňovány, není důvod k nespokojenosti. V opačném případě ale dochází ke krizi reprezentace a antagonismu – potřeby obyvatel nejsou naplněny (mají pocit, že nikdo nehájí jejich zájmy) a společnost se rozštěpí na lid (v tomto případě obyvatelé městských částí) a nepřítel - elity (nespolupracující magistrát). Myslím tedy, že výše stanovená minimální definice populismu splňuje i podstatu populismu podle Ernesta Laclaua.

1.3 Praktické příklady

1.3.1 Národnici

Do třetice můžeme tuto definici otestovat na reálných příkladech. Jako vzorky pro porovnání jsem vybral Fudžimoriho neopopulismus, populismus ruských Národníků a stěžejní stranu pro pochopení amerického populismu podle Taggarta – People's Party. Jedná se o případy naprosto odlišné – dobou, kontextem, geografii i tím, kdo tehdy utvářel identitu lidu. Přesto by měly všechny splnit minimální definici populismu – totiž, že je reakcí²⁴ na antagonismus a nedostatek reprezentace.

Začněme v Rusku, v roce 1874 zde spontánně vzniklo hnutí městské intelektuální elity, mladých mužů a žen, kteří z měst směřovali své aktivity k venkovu, přičemž se obraceli k venkovskému Rusku. Byli v opozici vůči carovi, který ač sám nebyl liberálem, začal připouštět zrušení nevolnictví a také převod půdy do vlastnictví (můžeme-li to takto napsat) soukromých osob. Národnici měli ovšem na tyto změny jiný pohled (v podstatě se jednalo o agrární socialisty).

Sice byli nevolníky, ale zároveň také odmítali privatizaci půdy. Za jednu z hlavních postav hnutí bychom mohli považovat Alexandra Ivanoviče Gercena, který sice byl pro revoluční osvobození lidu, neveril ale, že toho může být dosaženo skrze liberální reprezentativní demokracii. Věřil, že se lze skrze občinu dostat do fáze socialismu a tím dojde k vynechání kapitalistické fáze. Tady můžeme pozorovat první fázi, tedy vznik antagonismu, kdy zde existovala skupina, která si nepřála stávající vývoj a postrádala reprezentaci. Onou skupinou byla elita, která se ovšem snažila ke svému záměru použít rolníky a vydávat je za skupinu, která byla proti buržoazním novinkám a byli interpretováni jako ti nevinní, které se snaží zlověstné buržoazní síly zvenku zničit a oni se

²⁴ Zajisté by se našli autoři, kteří nevidí tyto jevy jako ontologickou dimenzi sociální a populismus jako její vyjádření. Domnívám se ovšem, že ani pokud nebudeme tyto dva jevy vnímat kauzálně, nýbrž jako průvodní jevy populismu, stále to jsou nutné podmínky, které se vždy objeví v jakékoliv jeho variantě.

nemají jak bránit.²⁵ Navzdory tomu, že ani přes *chožděnije v narod* a šíření revolučních pamfletů nebyli rolníci tak zapálení pro revoluci, jak intelektuálové čekali a také faktu, že se Národníci později posunuli spíše k násilným metodám a vytvořili další specifický populismus, myslím, že k momentu antagonismu (elity/studenti/intelektuálové proti carovi) a krize reprezentace (car nedbal na jejich názor a nebyl zde původně nikdo, kdo by je vyslyšel) zde došlo.

1.3.2 Alberto Fudžimori

V případě Peru byla hlavním spouštěčem rozporů ekonomická krize. V době, kdy byl u moci Fernando Belaúnde Terry vzrostla inflace zhruba na dvojnásobnou hodnotu (kolem 100%), zatímco reálné mzdy klesly o zhruba třetinu. Kromě ekonomické nestability byly problémem také guerillové skupiny, které vyvolaly občanskou válku, která si vyžádala několik tisíc životů. Situaci nezlepšil ani následující prezident Alan García Pérez, ačkoliv měla jeho strana APRA (Alianza Popular Revolucionario Americana) prezidentský úřad a většinu v obou komorách parlamentu. Ani on ale ekonomiku nenastartoval (za což mohlo mimo jiné třeba znárodnění bank nebo zastavení splácení zahraničních půjček). Naopak, situace se ještě zhoršila a došlo k vyhocení politických i ekonomických problémů. A v této atmosféře se chystaly další prezidentské a parlamentní volby (psal se rok 1990).

Země byla v chaosu, který ještě umocnila teroristická organizace Světlá stezka, která zavraždila stovky volebních kandidátů, což jednak vedlo ke zviditelnění hnutí, za druhé to ovšem odrazovalo obyčejné lidi od úmyslu jít volit. V této atmosféře se nakonec vyprofilovali dva hlavní kandidáti, resp. hlavním favoritem byl Maria Vargas Llosa, kterého ovšem porazil naprosto nečekaně za outsidera považovaný Alberto Fudžimori.

Právě to, že byl Fudžimori outsiderem mu pravděpodobně dopomohlo k volebnímu vítězství. Kvůli bezútěšné situaci zde totiž vzniknul antagonismus - prostý lid (hlavně venkovský, ale i ten městský postižený krizí) versus zkažené elity a neschopná vláda, a tak voliči raději preferovali rektora Národní zemědělské univerzity Fudžimoriho, který přišel „odnikud“, než Maria Vargase Llosu, který byl kandidátem Demokratické fronty a reprezentoval tak staré garnitury. Fudžimori se stylizoval do role muže z venkova, který venkovským vrstvám naslouchá ale zároveň je také připraven reprezentovat městské

²⁵ TAGGART, Paul A. *Populism*. Philadelphia: Open University Press, 2000. Concepts in the social sciences. ISBN 0-335-20045-1. Str. 50

obyvatelstvo, na které dopadaly důsledky krize. Jeho heslo bylo „*Čest, práce a technologie*“ a zahrnovalo do sebe prakticky všechny vrstvy obyvatelstva, které reprezentoval.²⁶

Také tady lze dle mého názoru pozorovat antagonismus a krizi reprezentace (vláda nebyla schopna zvládnout krizi, což od ní ovšem lid požadoval). Ač jsou ostatní aspekty úplně jiné – Fudžimori se na rozdíl od Národníků dostal k moci, měl ve společnosti daleko větší podporu, Národníci neměli tak silného vůdce, atd. - stanovenou minimální definici populismu splňují oba zmíněné případy.

1.3.3 People's party

People's party byla ukázkovým příkladem mobilizace mas zespu. Chyběl zde element silného vůdce, který byl typický pro Latinskou Ameriku, základem zde byla kombinace anti-elitářství (vycházejícího z protestantské reformace) a také myšlenek 19. století, ze kterých zmiňme hlavně racionalismus.²⁷ Vymezení proti elitám je v případě People's party patrné třeba z úryvku projevu, který pronesl Ignatius Donnelly, který mimo jiné prohlásil, že: „*Plody práce milionů jsou troufale kradeny, aby vystavěly kolosání jmění pro menšinu, což je v historii lidstva bezprecedentní a vlastníci vůbec nedbají na Republiku a její ohrožení svobody. Z plodného lůna vládní nespravedlnosti vznikají dvě velké třídy – žebráci a milionáři. ... Chceme vrátiti vládu nad Republikou do rukou „obyčejného lidu“, který ji stvořil.*“²⁸

Pilířem, ze kterého People's party vycházela, byly rozpory související s výsledkem občanské války. Sever byl urbanistický a jih venkovský, sever byl centrem financí a na jihu měli víceméně jen bavlnu... Vznikala tedy velká nerovnost, která byla ještě podtržena měnovou reformou - kongres připravil bankovky, které ale nebyly kryty zlatem, čímž vznikala rozdílnost mezi hodnotou peněz na severu a jihu – farmáři museli pracovat víc, aby si vydělali stejně jako finančníci na severu (kteří dle jižních měřítek pracovali nesrovnatelně méně). Třetím problémem byla modernizace, resp. fakt, že sever byl díky rozvoji industriálních struktur (jako železnice nebo telegraf) rozvinut daleko více než jih, který byl zejména farmářský a působil v porovnání se severem značně zaostale.

²⁶ VESELÝ, Jan. *Hybridní režim a demokracie v Peru – režim Alberta Fujimoriho*. Praha, 2013.

Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D. Str. 42

²⁷ TAGGART, Paul A. *Populism*. Philadelphia: Open University Press, 2000. Concepts in the social sciences. ISBN 0-335-20045-1. Str. 26

²⁸ TAGGART, Paul A. *Populism*. Philadelphia: Open University Press, 2000. Concepts in the social sciences. ISBN 0-335-20045-1. Str. 28

Populismu také částečně prospívalo rozdělení americké politiky na Republikány a Demokraty, neboť populisté fungovali jako jakási alternativa pro ty, kterým nevyhovovaly tyto hlavní dva bloky. Úspěchem People's party bylo právě to, že dokázala úspěšně prosadit populismus mezi dva hlavní proudy americké politiky a zároveň dokázala také ustanovit jakýsi vlastní politický tón – Amerikanismus, který se používá dodnes.

Oproti Fudžimorimu zde chyběl silný vůdce a oproti Národníkům nešlo o hnutí intelektuálů, nicméně také zde vidím přítomný antagonismus, který vzešel z rozdílné ekonomické situace poválečného Severu a Jihu. Protože byl onen rozdíl i mocenský, vidím zde zároveň přítomnou krizi reprezentace, neboť tehdejší spektrum se omezovalo pouze na možnosti zvolit Republikány nebo Demokraty, kterou se People's party snažila vyřešit nabídnutím jiné varianty – Amerikanismu. Ačkoliv se tedy jedná o další praktický příklad, který je geograficky i prakticky rozdílný, dva základní rysy populismu - antagonismus a krizi reprezentace v něm lze nalézt taktéž.

1.4 Pravicový nebo levicový fenomén?

Pokud máme nyní minimální definici populismu, tedy že je jeho základem antagonismus a krize reprezentace, můžeme následně určovat různé typy populismů. Jak je možné dovést z předchozích pasáží, populismus existuje opravdu v nespočtu variant a například Taggart o něm hovoří, že má chameleonský charakter.²⁹ Přece jen bych ale rád stanovil alespoň základní rozdělení, a to podle atributů, které vytyčili Cas Mudde a Cristóbal Rovira Kaltwasser. Ve svém srovnání populismu evropského a latinskoamerického rozlišili tři hlavní kritéria, resp. dělicí linie. Mluví o sporech:

- 1) ekonomie versus identita
- 2) levicový versus pravicový populismus
- 3) inkluzivní versus exkluzivní populismus³⁰

Na první pohled je poměrně zajímavé, že výzkum populismu v Latinské Americe probíhá ve více sférách – například v rovině ekonomické nebo historické. Oproti tomu, populismus evropský zkoumají téměř výhradně jen politologové a předmětem výraznějšího zájmu se stal v souvislosti s otázkou poválečné migrace. Navíc, Evropa má

²⁹ VESELÝ, Jan. *Hybridní režim a demokracie v Peru – režim Alberta Fujimoriho*. Praha, 2013. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D. Str. 7

³⁰ Tamtéž str 2.

daleko silnější politickou tradici, koneckonců vývoj (a následně politologický výzkum) nám známých politických institucí mohl v Latinské Americe probíhat až od 16. století. Při pohledu podrobnějším to ale přece jenom zcela paradoxní situace není, populismus totiž vzniká hlavně z krize a v tomto ohledu byla Latinská Amerika daleko více nestálá než Evropa a bylo zde tedy více materiálu pro zkoumání v různých sférách (ačkoliv jsou zde politické instituce mladší než evropské). O příčinách populismu si řekneme více v následující kapitole.

Teď se ale pojd'me věnovat rozdělení populismů. Evropský je založen na identitě (1.), je pravicový (2.) a výhradně exkluzivní (3.).³¹ Populismus latinskoamerický vychází z tohoto srovnání opačně, tedy jako ekonomický (1.), spíše levicový³² (2.) a inkluzivní (3.). Ač je dnes čím dál více považován populismus v Evropě mezi politiky za věc negativní a snad až nebezpečnou, je to stále spíše nevelká záležitost³³ (otázkou ovšem bude, jakým směrem se v roce 2016 bude ubírat a vyvíjet takzvaná uprchlická krize). Oproti tomu, populismus latinskoamerický je opravdu hybnou silou, přičemž není výjimkou, že populisté v Latinské Americe ve volbách získávají přes padesát procent hlasů, což sami kvitují s povděkem a interpretují to jako velice silný lidový mandát. Příkladem budiž Evo Morales nebo Hugo Chávez – srovnáme-li je pak s pravicovým evropským populismem, je patrné, že tato evropská radikální pravicová uskupení jsou schopna podílet se na případné vládě jen ve formě koalice.³⁴ To je vlastně i odpověď na otázku inkluze a exkluze – latinskoamerický populismus se snaží o mobilizaci co

³¹ Nutno říci, že v tomto ohledu se ukázal proměnlivý charakter populismu a jeho neustálý vývoj. Zatímco historicky měl v Evropě dle Muddeho a Kaltwassera navrch pravicový populismus, který splňoval zmíněná kritéria, z událostí poslední doby se zdá, že v současném evropském populismu začíná hrát velice silnou roli ten levicový – například Front de gauche pour changer d'Europe, Syriza nebo Podemos. Rozdělení Muddeho a Kaltwassera je tedy nutné dnešní optikou vnímat spíše jako historický diskurs, nicméně jsem se rozhodl ho v práci ponechat, neboť dle mého názoru stále velice dobře ilustruje rozdíly mezi populismem v Evropě a Latinské Americe.

³² Koneckonců výše zmíněného Fujimoriho jsem označil za populistu pravicového. Dle Muddeho a Kaltwassera v Latinské Americe převažoval ovšem populismus levicový.

³³ Například v Řecku populistická Syriza vyhrála volby se ziskem 36,34 % hlasů, což stále není tak vysoké číslo, jaké mívali populisté v Latinské Americe. Nebo v prosincových volbách roku 2015 získala krajně pravicová Národní fronta Marine Le Penové v prvním kole celostátně nejvíce hlasů a vyhrála v 6 regionech ze 13, v tom druhém ale díky mobilizaci voličů vládní levice a konzervativní opozice utrpěla debakl a nakonec neztvídila v žádném regionu

³⁴ VESELÝ, Jan. *Hybridní režim a demokracie v Peru – režim Alberta Fujimoriho*. Praha, 2013. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D. Str. 10

největšího počtu voličů a cílem je dosažení co největšího konsenzu a daleko silnější reprezentace do té doby málo „slyšených“ skupin. Příkladem budiž Morales a jeho *mission sociales*, kde se snažil o širší zapojení všech a zároveň razil program dostupné zdravotní péče, vzdělání nebo třeba distribuci jídla. Šlo o inkluzi materiální, politickou a symbolickou.³⁵

Cílem populismu pravicového evropského je naopak vyloučení určitých skupin, tedy exkluze (ačkoliv Cannovanová říká, že je populismus exkluzivní a inkluzivní zároveň. Cílem je inkluze marginalizovaných skupin a zároveň vyloučení jiných – například oligarchů, imigrantů, elit...³⁶) - cílem je vyloučit imigranty (resp. cizorodé jedince ve společenství), materiálně i politicky a vymezit se proti elitám, které rozhodují za zavřenými dveřmi a tento problém neřeší dostatečně důrazně. V rovině inkluze a exkluze pozorují možnost rozdílné interpretace populismu. Zatímco v Latinské Americe bychom o něm mohli hovořit jako o vyjádření vůle lidu, populismus evropský bychom mohli interpretovat jako snahu zavděčit se určité části lidu libivým řešením kontroverzního tématu.

Tím jsme také blíže zodpovězení další otázky, která srovnává ekonomii a identitu. Protože se evropský populismus snaží o exkluzi, je jasné, že právě identita bude jeho pilířem. Oproti tomu, populisté v Latinské Americe daleko více stavěli na ekonomii, zejména první a druhá generace. V prvním případě šlo o ekonomicko-strukturální přístup, v tom druhém o přístup ekonomický.³⁷ Populismus, zejména v ekonomicko-strukturálním přístupu, byl vnímán jako nadstavba, tedy jakási politická mobilizace různých skupin na základě ekonomického charakteru. Měl řešit ekonomické otázky, protože právě ekonomické krize sužovaly Latinskou Ameriku nejvíce. V zásadě můžeme i říci, že ekonomika ovlivnila populismus v Latinské Americe natolik, že došlo k jakémusi propojení těchto dvou fenoménů a my tak můžeme hovořit o neopopulismu a neoliberalismu. Roberts a Weyland vidí podobnosti v tom, že populismus je politická strategie s nízkým stupněm institucionalizace a tato antiorganizovanost je sdílená s neoliberalismem, který chce bránit trh před organizovanými skupinami. Navíc oba tyto směry stavějí na masách, neopopulismu jde o jednotu lidu proti elitám, neoliberalismus usiluje o rovnováhu trhu proti organizovaným hledačům zisku – tzv. *rent-seekers*. Oba tyto směry jsou tedy proti statusu-quo, proti elitářskému diskursu a drží si odstup od velkých

³⁵ Tamtéž str. 26

³⁶ Tamtéž str. 23

³⁷ Tamtéž str. 12

sociopolitických hráčů. Tyto směry také mohly ze své provázanosti profitovat, resp. neopopulisté mohli díky své popularitě reformovat ekonomiku na neoliberální. Jako příklady z praxe můžeme uvést Menema a Fudžimoriho.³⁸

Oproti tomu, populismus Evropský spíše staví na tématu rozdělení a identity. Jörg Heider sice ekonomické termíny používal, například byl silně proti tomu, aby měly politické strany vliv na veřejnou ekonomiku, jeho motivací ovšem nebylo zavedení volného trhu, ale politická strategie.³⁹ To samé můžeme pozorovat v případě Le Penové a její strany FN. Ti také nestaví toliko na ekonomice, jako spíše na euroskeptismu a anti-globalismu. V případě evropského populismu jde tedy spíše o vytvoření hranice „domorodci versus vetřelci“ a na ní společnost posléze štěpit – jde tedy o rozdělení ex negativo.⁴⁰ Sami pak označují pilíř tohoto populismu jako nativismus, tedy kombinaci xenofobie a nacionalismu.⁴¹

Z toho v zásadě plyne odpověď na otázku: „Levicový versus pravicový populismus?“. Kvůli svým tématům nacionalismu a exkluze je evropský populismus daleko více pravicový než ten jihoamerický, kde svého času byla z velké části řešena ekonomická a sociální témata. Na druhou stranu, nemůžeme říci, že by levicový populismus v Evropě neexistoval. Se vznikem nové levice a nových sociálních hnutí rostl také levicový populismus, cílený ovšem úplně opačně než ten pravicový, když předpokládal méně vůdcovství a více angažovanosti (pravicový měl tendenci opačnou⁴²). Jenže, je toto rozdělení pravice a levice na bázi nacionalismu dostatečné? Právě kvůli nacionalismu jsou Haider nebo Le Penová nazíráni jako pravicoví populisté, ovšem Bobbio se domnívá, že daleko lepší rozdělení na levice a pravici tvoří nerovnost ve společnosti. Zatímco levice chce, aby nerovnost pomohl překonat stát, názor pravicového populismu je ten, že jde o přirozený stav, který by zásahem státu neměl být řešen.⁴³ Pak je zde ovšem ještě třetí pohled, dle mého názoru asi nejvíce přílehavý. Sám Haider nebo Le Penová

³⁸ WEYLAND, Kurt. Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity? *Third World Quarterly*. 2003, 24(6), 1095-1115. Str. 1098

³⁹ MUDDE, Cass a Cristóbal ROVIRA KALTWASSER. *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. Kellogg Institute, 2011, (Working paper #378), 1-47. Str. 15

⁴⁰ Tamtéž str.16

⁴¹ Tamtéž str. 17

⁴² ZENKNER, Petr. O populismu a lidu. *Demokratický střed: Nezávislý čtvrtletník o střední Evropě* [online]. 2013 [cit. 2016-03-08]. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/o-populismu-a-lidu/>

⁴³ MUDDE, Cass a Cristóbal ROVIRA KALTWASSER. *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. Kellogg Institute, 2011, (Working paper #378), 1-47. Str. 22

vůbec tohle dělení neuznávali a říkali, že linie levice versus pravice vůbec není důležitá. Nejen v případě populismu, ale i v politice obecně, neboť dává lidem falešný smysl rozdílnosti a soutěže. V zásadě myslím, že v případě populismu nehraje rozdělení na levici a pravici takovou roli, i z příkladu Haidera nebo Le Penové je myslím patrné, že se o distinkci snaží vůči politikům a elitám jak levicovým tak pravicovým a to, jaký má jejich populismus charakter už nehraje žádnou roli.

Ať už levicový nebo pravicový, ekonomický nebo založený na identitě, inkluzivní nebo exkluzivní, populismus je považován za nebezpečný trend, který zdůrazňováním lidové suverenity řeší problematika témata, jako třeba otázku exkluze etnických minorit nebo erozi horizontální zodpovědnosti.⁴⁴

1.5 Vznik populismu

Populismus bývá (díky výše zmíněnému) často označován za nebezpečný jev. Podívejme se na definici, kterou nabízí Worsley, tedy že: „*Populismus nabádá jedince k opuštění existujících příslušností jako pracovníci, farmáři, drobní podnikatelé ... a nabízí jim novou, skupinovou nadsekční identitu – lid.*“⁴⁵ Jde přece v tomto případě o dvojitý proces de-identifikace a re-identifikace, proč tedy není populismus jako pokus o tvorbu kolektivní identity brán pozitivně, jakožto jednotící prvek?

Jedním z důvodů, které vedou k negativnímu náhledu na populismus jsou dle mého názoru příčiny jeho vzniku. Jak už jsem psal výše, populismus vzniká z antagonismu a krize reprezentace a to se děje hlavně při krizi. Prvním krokem, který vede ke vzniku populismu je rozpad sociálního pořádku a ztráta důvěry ve schopnost politického systému k jeho obnově.⁴⁶ Typické jsou v tomto případě ekonomické krize (Panizza v tomto směru mluví hlavně o hyperinflaci), které se stávají ještě něčím víc než jen pouhým ekonomickým jevem. Právě zmiňovaná hyperinflace je důvodem, proč se Hitler dostal ve Výmarské republice k moci. Podle Panizy navíc může obdobná situace nastat kdekoliv, a to kvůli tomu, že peníze jsou nutnou institucí moderních společností, artikulují sociální vztahy a symbolizují národní identity. Při hyperinflaci dojde k jejich znehodnocení, což posléze narušuje osobní i kolektivní vztahy založené na jejich výměně.⁴⁷ V zásadě tedy

⁴⁴ Tamtéž str. 4

⁴⁵ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 5

⁴⁶ Tamtéž str. 11

⁴⁷ Tamtéž

můžeme říci, že jsou-li ohroženy peníze lidí, vede to k destabilizaci. Jak z hlediska jednotlivců, kteří samozřejmě cítí frustraci, tak i z hlediska státu, který najednou nedokáže jistit národní měnu, zajišťovat chod daňového systému, funkci veřejných institucí a tak dále. Pak už jen stačí, aby se objevil někdo, kdo dokáže reartikulovat nové identity a správně formulovat zájmy a může zde znovu hrozit riziko dalšího konfliktu velkých rozměrů. Dalším momentem, kdy dochází k narušení sociálního řádu jsou pak konflikty na daném území – ať už války občanské, etnické a do tohoto výčtu podle Panizzy patří také přírodní katastrofy.⁴⁸ Velice často jsou krize také kombinací obojího.

Druhou příčinou pro vznik populismu, neméně závažnou, je vyčerpání politické tradice a diskreditace politických stran. Domnělá korupce, pochybení vládnoucích stran nebo existence elit, které jednájí jen ve svém vlastním zájmu, jsou další typickou situací, kdy dochází ke vzniku populismu, v tomto případě na sebe bere podobu politiky anti-politiky.⁴⁹ V praxi tohoto jevu využil Hugo Chávez ve Venezuele. Tamnější zavedené strany Accion Democratica a Copei, které zemi dominovaly ve druhé půlce minulého století se zdiskreditovaly, což umožnilo Chávezovi převzít moc. Na stejném principu stavěl také Silvio Berlusconi, který využil ve svůj prospěch zdiskreditování Křesťanských demokratů a Socialistů.

Dle mého je zde zásadní rozdíl v tom, že zatímco první příčina vzniku populismu – ekonomická krize – může přímo ohrožovat i okolní státy, čehož je nejlepším důkazem nacistické Německo, tak populismus, který vzejde z politické krize nutně nemusí být pro okolí hrozbou a naopak může mít pro stát pozitivní důsledky. Detailněji se budu těmito tématy zabývat v další části práce, nicméně už teď si můžeme říci, že nelze generalizovat a prvoplánově říci, že by populismus byl jen špatný. Samozřejmě, že dějiny meziválečné Výmarské republiky byly složitější, ale pokud bychom vystoupali na žebříčku obecnosti, mohli bychom říci, že Adolf Hitler byl skutečně populistou.⁵⁰ Třetí říše vzešla z politické a ekonomické krize, byl zde přítomen antagonismus (my – Německo, versus oni – nespravedlivá Evropa a její rozdělení po Versailles) a také krize dřívější reprezentace a zformování nové identity německého národa. Jenže i přesto si myslím, že v případě

⁴⁸ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898. Str. 12

⁴⁹ Tamtéž

⁵⁰ Vztah vůdce a lidu samozřejmě vnímám v populismu jinak než v nacismu, myslím ale, že metody, které využíval ve 20. letech při množování členství nacistické strany (líbivá hesla jako odpojení Bavorska od Německa, požadavek centrální vlády, odmítnutí Versailleské smlouvy, antisemitská opatření) by se za populistické označit daly.

populismu nemůžeme použít sylogismus typu – Adolf Hitler byl špatný, byl to populist, ergo všichni populisté jsou špatní. Domnívám se, že i přes některé potíže, například v Latinské Americe populismus pomohl zlepšit ekonomickou situaci nebo alespoň nastartovat ekonomické reformy. Proto myslím, že populismus nemusí být jen negativním jevem a jako teoretický koncept by dokonce mohl fungovat jako nutný doplněk demokracie.

Ještě se ale vraťme k příčinám vzniku populismu, zbývá nám ještě třetí, a to změna úrovně ekonomiky, kultury a společnosti – v praxi se tak děje třeba urbanizací nebo ekonomickou modernizací (změnou rovnováhy mezi sociálními třídami, regionálními a etnickými skupinami, nebo obecně – díky globalizaci).⁵¹ Ačkoliv se na první pohled může zdát, že jde o jakési plynulé změny, i tak během nich může dojít ke zmatku, který vyústí k uvolnění tradic a vztahů a může nastat potřeba nové reprezentace – tedy ideální podmínky pro vznik populismu. Pro příklad z praxe opět můžeme sáhnout do Latinské Ameriky, konkrétně do Peru. O vítězství Fudžimoriho mimo jiné rozhodlo také to, že na svou stranu dostal skupiny zemědělských migrantů, kteří přejali městské způsoby a život střední třídy – jinak řečeno, díky ekonomické situaci byli vykořeněni z původních míst ve společnosti a potřebovali novou reprezentaci, kterou jim nabídl právě Fudžimori.

Panizza pak zmiňuje ještě spojitost populistických politik a potřeby vytvoření reprezentace v souvislosti se skupinami, které jsou mimo tradiční politické instituce.⁵² Jako příklad uvádí rozhlasový pořad „*A Voz do Brasil*“ (hlas Brazílie), který denně vysílala národní síť rozhlasových stanic a měl jednotit ty Brazilce, kteří tehdy měli pocit velmi malé národní integrace. Ano, v tomto směru souhlasím s tím, že lidé mimo oficiální politické struktury, jako zejména imigranti, mají rozhodně potenciál, který mohou populističtí vůdci zneužívat, zejména pomocí masových médií. Na druhou stranu, v tomto případě dle mého názoru závisí na povaze populismu. Skupiny mimo společnost mohou být aktivovány v takových formách populismu, které pracují s inkluzí, tedy zejména ty v Jižní Americe. V populismu evropském, který je založen na exkluzi a je postavený právě proti těmto skupinám si nemyslím, že by byla stěžejní jejich aktivace a reprezentace. Tuto čtvrtou podmínku vzniku populismu bych tedy nepovažoval za univerzální a primárně pracoval s prvními třemi, tedy krizí ekonomickou (a politickou ve smyslu nestability a válek), rozpadem politického systému a společenskými změnami. Protože jde v zásadě o

⁵¹ PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005.

⁵² Tamtéž

negativní fenomény, je nasnadě, že je prvotně populismus nazírán jako nebezpečí pro demokracii, které se snaží využít její slabé chvílky. V další části práce se budu zabývat tím, zda je tomu skutečně tak a zformuluji zásadní postoje pro a proti populismu v demokratické koncepci.

Populismus jako nebezpečí demokracii

2.1 Věčný antagonismus

Zaměříme se nejprve na oblast, kde se setkává laická veřejnost s pojmem populismu nejčastěji – na mediální sféru a politické debaty. Právě tam se ukazuje nejednoznačnost tohoto pojmu, zatímco v politické teorii není pojem populismus jednoznačně odsuzován, v médiích je většinou banalizován, má pejorativní nádech a často populismus bývá prezentován ve významu demagogie (intuitivně víme na co odkazujeme, mluvíme-li o ideologii jako populistické, problém nastává, když máme přeložit intuici do konceptu⁵³). Populismus ovšem nemůžeme vysvětlovat na základě sociální a politické reality, protože je naopak způsobem jejího vytváření a strukturování.⁵⁴ Nejde tedy o fenomén ontický, nýbrž ontologický. Z hlediska ontologického ale můžeme vyzorovat už výše zmíněné atributy populismu, tedy konstrukci nepřítele a štěpení obyvatel na elity a lid, přičemž veškeré sociální pohyby nebo požadavky jsou artikulovány skrze toto štěpení.⁵⁵

Dostáváme se tedy k pojmu dvojího lidu,⁵⁶ přičemž právě toto rozdělení vidím jako první nebezpečí populismu pro demokracii – může dojít k rozkolu ve společnosti a rozštěpení lidu. Na jednu stranu v tomto momentu vidím šanci na poukázání rozdílu mezi teoretickým konceptem zastupitelské demokracie a zdůrazněním její praktické nenaplněnosti, čímž je vytvořena šance na dosažení nového, lepšího stavu.

⁵³ CANOVAN, Margaret. Two Strategies for the Study of Populism. *Political Studies*. 1982, **30**(4), 544-552. Str. 554

⁵⁴ BÍBA, Jan. Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická Revue*. 2013, **19**(1), 87-105. Str. 90

⁵⁵ Tamtéž, str. 92

⁵⁶ Podle Canovanové máme 3 hlavní způsoby dělení:

- 1.) lid spojený (národ a země – v opozici proti stranám)
- 2.) náš lid (vymezuje se proti ostatním, kteří do této skupiny nepatří)
- 3.) běžný lid (mobilizace proti vysoce vzdělané a kosmopolitní elitě)

Lid je pro populisty homogenní jednota, sebeuvědomělá a identifikující se podle toho, co je pro ní heartland. Vždy ale máme lid a vůči němu antagonickou opozici.

BRYDER, Tom. Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe. University of Copenhagen, 2009 Str.8

Kolizi teorie a praxi vidím například v první větě druhého článku ústavy České republiky, že „Lid je zdrojem veškeré státní moci.“⁵⁷ Podíváme-li se na ústavy jednotlivých zemí, nalezneme zde vždy pojem lidu, ovšem jakožto jednotného aktéra a suveréna. V praxi ovšem vidíme, že tomu tak rozhodně není a demokracie je v zásadě věčným řešením sporů a antagonismů. Je samozřejmě mnoho způsobů, jak demokracii chápat - jiný bude vztah populismu vnímáme-li demokracii jako procedurami řízenou soutěž politických elit a jinak budeme tento vztah nazírat, je-li pro nás demokracie systémem brzd a protivah. I přesto, že debatu o populismu můžeme vnímat jako debatu o interpretaci demokracie,⁵⁸ vždy zde najdeme rozdělení společnosti, které může být problémem. Lid sice může být vnímán jako ustavující politický subjekt, ale i jako třída, která je alespoň fakticky vyloučena z politiky, přičemž podle mého populismus (v jakékoliv podobě) na tento fakt vyloučení poukazuje a dělá z něj potenciální nebezpečí pro demokracii a dochází k její radikalizaci. Tím, že dochází k přílišné heterogenizaci zabraňujeme zformování jednotné kolektivní vůle a tedy silného lidového subjektu.⁵⁹

Jsou dva způsoby, jak antagonismus překonat. Primárně jde o uvědomění si rozdělení lidu na politický (populus) a vyloučený (plebs⁶⁰). Zatímco v republikánském pojetí jde podle Vattera o začlenění plebsu do populu a souběžnou existenci těchto složek, v populistickém pojetí má plebs tendenci populus ovládnout, přičemž sám sebe charakterizuje jako jedinou legitimní součást lidu, která by měla reprezentovat celé společenství.⁶¹ Plebs se tedy v populu stane hegemonickou složkou a sám sebe bude označovat za reprezentanta celku. Na jednu stranu se může zdát, že tímto dojde k vyřešení oné problematické situace, což je ovšem mylný předpoklad. Nedojde k překlenutí rozporu, nýbrž pouze o dočasné přelítí sil. Ze složky, která byla dříve populem se stane plebs, který se bude zákonitě (dle populistického pojetí) snažit navodit předchozí stav – tedy obrátit poměr sil ve svůj prospěch a dojde tak k nekončícímu koloběhu antagonismů. V tomto

⁵⁷ Ústava České republiky, čl.2, 1992 – tu uvádím jako příklad, ovšem pojem jednotného a suverénního lidu je zakotven prakticky ve všech demokratických ústavách, například v ústavě německé v pasáži Verfassungsgrundsätze jako Volk nebo preambuli ústavy americké.

⁵⁸ BÍBA, Jan. Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická Revue*. 2013, 19(1), 87-105. Str. 92

⁵⁹ BÍBA, Jan. Reprezentace jako complexio oppositorum: ne/schmittovská perspektiva. *Kongres českých politologů*. 2009, IV.(1), 53 - 63. Str. 53

⁶⁰ Který v původním pojetí neměl politická práva a tudíž nešlo ani o občany

⁶¹ BÍBA, Jan. Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická Revue*. 2013, 19(1), 87-105. Str. 91

směru vidím tedy populistické pojetí oproti republikánskému jako zdroj věčné nestability a tudíž problematické a demokracii nebezpečné.⁶²

V demokracii totiž existuje permanentní napětí, Mouffe a Schmitt upozorňují už třeba na problematizaci tak základního faktoru, jako je občanství. Například David Hald zmiňuje kosmopolitní občanství, které by reflektovalo potřeby občanů, jejichž práva by byla porušena jejich vlastními státy, David Falk zase mluví o občanech poutnících, jejichž loajalita by náležela neviditelné politické pospolitosti. Proti tomu ale máme tradiční (občansko-republikánskou) koncepci občanství, která výše zmíněné přístupy chápe jako ohrožení demokratických forem vládnutí a zdůrazňuje důležitost národního státu a k němu příslušící identity a občanství.⁶³ Je také nutné zdůraznit rozpor liberálních a demokratických principů. Kvůli souběžné nutnosti rovného zacházení s rovnými, ale i případnému nerovnému zacházení s nerovnými, není možná liberální demokracie – neboť liberalismus vylučuje demokracii a demokracie vylučuje liberalismus. Parlamentní demokracie je tak neživotaschopným režimem, který spočívá na artikulaci mezi liberalismem a demokracií. Liberální koncepce rovnosti předpokládá, že každá osoba je, jakožto osoba, automaticky rovná každé jiné osobě. Demokratická koncepce naopak vyžaduje možnost rozlišit, kdo do dému náleží a kdo nikoli. Z tohoto důvodu nemůže demokratická koncepce existovat bez nutného korelátu nerovnosti.⁶⁴ V demokracii je navíc důležitá distinkce, přičemž taková koncepce je vždy politická. Nelze zakládat na obecnosti veškerého lidstva, ale je nutná náležitost ke konkrétnímu lidu. Podle Schmitta není důležitá podstata podobnosti, ale naopak určení demarkační linie mezi těmi, kteří náleží k lidu a nikoliv (podle čehož se pak odvíjejí politická práva v určitých oblastech).⁶⁵ On sám označuje v tomto případě lid za démos, ale stejně dobře bychom zde mohli aplikovat rozdělení na lid a plebs (absolutní rovnost nemůže existovat ani v moderních demokratických státech. Ačkoliv zde může teoreticky fungovat princip univerzální lidské

⁶² Nepochybně by zde bylo možné namítnout, že ustavení plebsu jako reprezentanta celku v sobě nese tak silnou dialektiku jak uvádím (v Římě například díky tomu byla ustavena funkce tribunů lidu) a na demokracii lze nahlížet také jako na nikdy nekončící zápas o to, či (hegemonická) reprezentace obsadí Lefortovské prázdné místo moci, což je vlastně její předností. Já se však domnívám, že v dnešní vyhrcoené době je poukazování na věčný antagonismus a v zásadě nemožnou jednotu lidu více nebezpečím než ctností.

⁶³ BÍBA, Jan. Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. *Filosofický časopis*. 2007, **55**(6), 899-915. Str. 901 resp. MOUFFE, Ch., Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy, In: *táž*, The Democratic Paradox. London, Verso 2000 s. 36-59

⁶⁴ Tamtéž str. 902

⁶⁵ Tamtéž str. 903

rovnosti, v praxi zde vždy bude nutně existovat skupina lidí, kterou budeme vnímat jako cizince/vetřelce a tedy vyloučené. Vždy bude existovat demarkační linie).⁶⁶ Ačkoliv se může zdát, že tato pasáž s populismem přímo nesouvisí, považuji za důležité ji do práce zařadit kvůli zdůraznění věčného antagonismu ve společnosti (nikdy nebude existovat obecný lid, ne na lokální úrovni, natož pak na úrovni univerzální) a nutnosti správného vypořádání se s ním. Ten výše zmíněný, populistický, vidím jako demokracii neprospívající a snad i přímo nebezpečný.

Právě způsob vypořádání se s antagonismem považuji za velkou výzvu populistickému přístupu k demokracii. Ačkoliv se v ní rozporu nikdy nezbavíme (lid nemůže být obecný, bez konkrétního dému by nebyla možná demokratická práva spočívající ve tvorbě zákonů a demokracie by tedy byla jen prázdným slovem),⁶⁷ přílišný rozpor a heterogenita už vytváří ve společnosti takový prostor, který by byl natolik vyplněn mnohostí nesouměřitelných jazykových her, že by už zde neexistovalo nic společného. Na druhou stranu není možná ani přílišná homogenizace lidu a vytváření jednotné identity, neboť toto ústí v nebezpečí totalitarismu.⁶⁸

Máme tedy dva krajní póly, se kterými se můžeme buď vypořádat ignorací onoho problému a nebo jeho překonáním. Lepší metodou je dle mého názoru překonání tohoto protikladu, přičemž inspirovat bychom se mohli u Carla Schmitta a jeho myšlenky *complexio oppositorum*, tedy komplexu protikladů, kterou aplikoval na katolickou církev devatenáctého století. Ona sama se musela vypořádat s vnitřními protichůdnými tendencemi – reakčním konzervatismem a progresivními formami socialismu, demokracií a autoritářstvím nebo třeba nacionalismem a kosmopolitismem,⁶⁹ přičemž nešlo jen o rozpor v jednání, ale i celé struktuře organizace.

Aby nebyla taková situace destruktivní, bylo třeba v jistých otázkách ponechat určitou benevolenci (církev může být patriarchální i matriarchální, připouští Starý zákon i Nový zákon a nenabízí ani jednoznačnou odpověď na otázku, zda člověk může být dobrým nebo zlým)⁷⁰ - to bychom ale neměli chápat jako prostý univerzalizmus či oportunistus, ale jako konstruktivní moment. Zároveň ale nejde ani o syntézu, neboť

⁶⁶ Tamtéž str. 905

⁶⁷ Tamtéž str. 904

⁶⁸ BÍBA, Jan. Reprezentace jako *complexio oppositorum*: ne/schmittovská perspektiva. *Kongres českých politologů*. 2009, IV.(1), 53 - 63. Str. 55 resp. SCHMITT, C. *Roman Catholicism and Political Form*. London:Greenwood Press 1996.

⁶⁹ Tamtéž str. 57

⁷⁰ Tamtéž

protichůdné teze, ač sloučené do jednoho celku, zůstávají zachovány a drží si svou identitu. Je to možné díky důsledné realizaci principu reprezentace, která umožňuje dosáhnout homogenity a zároveň nenarušuje heterogenitu. Komplex protikladů tak nakonec není ukázkou schizofrenie, nekonzistentností a neřestí, nýbrž naopak ctností.

Reprezentaci Schmitt definuje tak, že nejde o normativní postup nebo proceduru, ale něco existenciálního. Reprezentovat znamená učinit neviditelné jsoucno viditelným a přítomným prostřednictvím nějakého veřejně přítomného jsoucna. Dialektika reprezentace spočívá v tom, že to, co je neviditelné, se předpokládá jako nepřítomné ale zároveň jako zpřítomnitelné.⁷¹ Reprezentace je tak retroaktivním aktem, který vytváří jednotu rozporných momentů v rámci společnosti na symbolické rovině. Jde o skloubení vůle a identity, kdy reprezentanti nezastupují jen konkrétní voliče, ale lid jako celek. Zosobňují jednotu v pluralitě zájmů, politických stran, identit a vůlí, tedy onen zmíněný komplex protikladů - *complexio oppositorum*.⁷²

Můžeme ovšem takové reprezentace docílit díky populismu? Domnívám se, že nikoliv, a proto zmiňuji tuto myšlenku v pasáži týkající se nebezpečí, které s sebou populismus přináší. Podle Schmitta je totiž výše zmíněná reprezentace symbolická. Reprezentant ztělesňuje něco, co sám není, co jej přesahuje a stává se symbolem. Ten je ale z principu arbitrárním a nemůže být racionálně vysvětlen a je zde proto nutná složka emocí a iracionality. Symbol a reprezentant tak vždy způsobí emoce, vášně nebo afekty, což populistické rozdělení společnosti na *populus* a *plebs*, případně antagonismus *my* a *oni*, ještě více posílí a můžeme se tak snadno dostat do stavů, které by pro demokracii mohly být spíše nebezpečím než vyjádřením vůle menšiny lidu – *plebsu*. Navíc, podle Pitkinové nemá taková reprezentace nic společného s reflexí vůle lidu nebo zaváděním zákonů, po kterých lid touží.⁷³

Příliš bychom si nepomohli ani kdybychom vnímali reprezentaci jako agregaci vůlí, případně snahu o rozumný kompromis (tedy kdybychom připustili fakt, že existuje obecná vůle, nebo alespoň styčné body a společná témata). Jenže zájmy většinou souměřitelné nejsou, přičemž vazby mezi nimi navíc nejsou založeny na podobnosti obsahu, ale syntagmaticky. Stěžejní prvek konstrukce je iracionalita, vágnost a emoce, které populismus ještě posiluje a s napětím uvnitř demokracie se tedy nemůžeme vypořádat racionálně (Lefort míní, že společnost může být sjednocena jen prostřednictvím

⁷¹ Tamtéž str. 58

⁷² Tamtéž

⁷³ Tamtéž str. 60

symbolické moci, která stojí mimo ni. Dříve (v případě *ancien regimes*) tuto pozici definitivně zastával panovník, ale ve společnostech, které prošly demokratickou revolucí je ono symbolické místo prázdné – resp. nikdy nemůže být zaplněno definitivně. Vede se o něj věčný boj a tím se stává sama demokracie – nikdy nekončícím agónem. Schmitt se snažil toto místo obsadit definitivně, což ale není možné a proto selhal, přičemž lze tedy zpochybnit tezi, že lze antagonismus vyřešit racionálně a reprezentace je agregací zájmu. Vždy bude přítomen agón, vždy budou hrát roli identita a emoce.⁷⁴

2.2 Vyprázdňení obsahu politik

Druhé velké nebezpečí populismu vidím v možném riziku vyprázdňení obsahu politických témat a vzniku prázdných signifikantů bez signifikátů o čemž pojednává Ernesto Laclau. Politický zápas bychom mohli svým způsobem definovat jako boj o význam signifikantu. Pojem les budou chápat například ekologové jako přírodní samoregulační mechanismus, místní obyvatelé zase budou toto slovo chápat ve významu turisticko-rekreační zóny. Jde nejen o pozici v politickém zápasu (je-li onen zmíněný les politickým tématem, například vede-li se spor o to, jak ho vnímat), ale i snahu o definitivní spojení mezi signifikantem a signifikátem.⁷⁵

Role takové signifikace je vytvoření uzlových bodů, které vytváří řetězec, který je schopen změnit nebo dočasně ustanovit výraz dalších signifikantů – tentýž výraz může díky změně společenského klimatu / lobbování / jiným okolnostem nabrat zcela jiný význam, klidně i opačný.⁷⁶ Podle toho, zda je u moci levice či pravice může mít například pojem sociální stát význam chvályhodný – spojený se solidaritou či naopak bude tento pojem kritizován a vnímán jako hýření státními prostředky a ztělesnění nezodpovědnosti.

⁷⁴ Tamtéž str. 62

⁷⁵ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2013. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2163-0. Str. 16

⁷⁶ Na to upozorňuje Canovanová, podle které může v jedné zemi být vnímán populisticky například apel k ekonomickému liberalismu, jinde budou populisty nazýváni ti, kteří jsou zásadně proti němu. Neznamená to ale, že by to byla „zmatená ideologie“, přizpůsobuje se spíše lokálním potřebám a tomu, jak vystupují elity, jaký je hlavní politický diskurs. Populismus se tedy liší podle prostředí a nemůžeme říci jeho přesnou definici a nemůžemeho určovat ani podle hodnot.

CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, 47(1), 2-16. Str. 2

Samozřejmě se tak může stát díky působení populistických vlivů, v tom však nevidím primárně nic špatného, zjednodušeně řečeno – vůle lidu byla prostě taková (aby byl například onen zmíněný sociální stát vnímán jako ideální stav/bytostné zlo). Daleko větší problém vidím ve ztrátě významů a marginalizaci nejruznějších témat ve společnosti.

Zde mám na mysli problematiku prázdných signifikátů, nebo-li signifikantů, které narazily na meze signifikace (není zcela bez signifikátu – nejde o ztrátu jakékoliv významové funkce). Každý prvek v systému má svůj význam pouze pokud, je-li odlišný od ostatních. Dochází tedy k diferencí a tudíž identitě. Zároveň jsou ale difference vzájemně ekvivalentní, protože všechny spadají na jednu stranu vylučující hranice. Identita je tedy rozštěpená, na jednu stranu jde o diferencí, na stranu druhou je to ekvivalence se všemi difference v systému. V rozštěpených systémech, kde existuje radikální vyloučení (tedy takových, kde existuje populismus) je rozštěp a ambivalence konstruktivní pro jakoukoliv identitu. To, co je ze systému vyloučeno není pozitivní, naopak věci za vylučující hranicí jsou redukovány na čistou negativitu. To, co je za hranicí systému symbolizuje čistou hrozbu a negativitu – jde o vyloučené prvky, které se stávají signifikanty vyloučeného, které mezi sebou zruší své difference díky vytvoření řetězce ekvivalencí, které symbolizují to, co systém demonizuje.⁷⁷

Každý signifikant tvoří znak tím, že se váže na konkrétní signifikát a tedy sám sebe definuje ve znakovém procesu jako diferencí. Jednou další diferencí ale nemůžeme pokrýt radikální vyloučení. Diferenční povaha znakových jednotek je rozvrácena, signifikanty se zbavují vazby k signifikátu a stávají se čistou reprezentací bytí, které je ale nemožné aktuálně uskutečnit a je konstitutivně nedosažitelné. Signifikant je vyprázdněn a stává se možností pro reprezentaci. Jednota je tak vlastně tvořena nahromaděnými účinky vnitřního rozštěpení všech dílčích mobilizací, nikoliv apriorním zřetelem k prioritě boje politického či ekonomického.⁷⁸ Mobilizace sledující dílčí cíl tak bude vnímána jako akt opozice vůči systému – na všechny bude nahlíženo jako na vzájemně se vztahující, ve vztahu s utiskujícím režimem (v případě populismu vládnoucí elitou nebo utiskující většinou) jako ekvivalentní. Signifikát je vnitřně rozdělený, neznačí jen požadavek, ale zároveň opozici vůči systému. Jenže tím je zrušena jeho výjimečnost,

⁷⁷ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2013. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2163-0. Str. 72

⁷⁸ Tamtéž str. 74

funkce ekvivalenční převáží tu diferenční. Dochází k rozpadu tkaniva, neboť řád přestává mít obsah a stává se vyprázdněným.

Jakýkoliv akt opozice tedy bude vnímán jako bytostný nesouhlas s vládou a mizí proto jakákoliv šance na nalezení kompromisu. Jde také o marginalizaci veškerých dílčích témat a jejich sloučení do jedné velké protivládní myšlenky. Problém také vidím v hegemonizaci pojmu dávajícím obsah prázdnému signifikantu. Jak už jsem naznačil v úvodu této práce, populismus je proměnlivý fenomén. Jeho bytostným základem je sice antagonismus a krize reprezentace, jeho obsah se ale mění – tedy to, co bylo obsahem a náplní populistických hnutí se může během let zcela zásadně proměňovat, a to i v rámci jediného státu (dříve pravicový populismus vystřídá levicový, prim ve společnosti bude hrát eko-populismus, atd.) - další problém populismu v souvislosti s prázdnými signifikanty tedy vidím v situaci, kdy se určité skupině podaří hegemonizovat termín signifikantu. Sám Laclau uvádí jako příklad pojem „osvobození“⁷⁹ v situaci, kdy se podaří jeho hegemonizace dělnickému hnutí. Cíle partikulární skupiny jsou pak ztotožněny se společností jako celkem – v případě populismu, jehož jeden ze dvou pilířů je krize reprezentace, jde vlastně o ideální stav. Jenže, stane-li se dělnický boj signifikantem osvobození, budou se nakonec pod něj vpisovat všechny boje za osvobození a dojde tak k rozostření tohoto pojmu. Právě v souvislosti s radikálními populistickými hnutími vidím tuto homogenizaci (a s ní ruku v ruce jdoucí vyprázdnění pojmu) jako velkou hrozbu. V současném dějinném kontextu si představme hypotetickou situaci, kdy se radikální skupině populistů povede hegemonizovat pojem „zlepšení ekonomické situace“ v souvislosti s vyháněním vetřelců/imigrantů – tento pojem by se tak stal prázdným signifikantem a jakékoliv další snahy o „zlepšování ekonomické situace“ by byly spojovány s onou protiimigrační rétorikou, dokud by se jiné sociální skupině nepovedlo hegemonizovat pojem svým významem. V tomto případě by ale možná bylo případnější než slovo „dokud“ použít pojem „pokud“, jakákoliv hegemonizace pojmu se totiž jeví jako trvalejšího rázu.

Na druhou stranu, je ovšem otázkou, zda by k takové situaci mohlo reálně dojít, sám Laclau se domnívá, že ve „vyspělých“ kapitalistických zemích jsme svědky množství řady odlišných egalitářských demokratických zápasů, které nemají tendenci sdružovat se kolem jednoho pólu. Naopak, v zemích třetího světa existuje pól nepřítel, který je jasně identifikovatelný, emancipační zápasy jsou méně rozdílné a i když mohou vycházet z různých míst, stejně mají tendenci konstituovat jednotný lid jako svého nositele.⁸⁰ Populismus v takových zemích může být strategií emancipace (vůči koloniální moci,

⁷⁹ Tamtéž str. 78

autoritářské vládě...) a tedy prospěšný, myslím ale, že v demokratických zemích tento přístup a hrozba hegemonizace (resp. povaha síly, která je hegemonizuje) prázdných signifikantů může být demokracii spíše hrozbou než-li jejím posílením.

2.3 Možná plíživá transformace demokracie

Populismus byl v 80. a 90. letech studován jako jev, kterému se předpovídala krátká budoucnost dočasného fenoménu, což se nakonec nenaplnilo. Političtí teoretici navíc časem přestali tento jev označovat jako výhradně negativní a naopak začali tvrdit, že z fenoménu, který politickou rovnováhu podle nich původně spíše narušoval (doménou 80. let v Evropě byl pravicový populismus s tendencemi k exkluzi a ve všech západních demokraciích existovala strana takového formátu⁸¹) se může naopak stát indikátor zdraví demokracie („*Populismus se objevuje, když je systém čím dál tvrdší, když vláda postrádá představitivost, když vznikne potřeba obnovy, když jsou podobným uskupením nakloněny historické okolnosti*“⁸²). Koneckonců, už jen název evokuje slovo *populus*, tedy lid (a levicový populismus v Latinské Americe skutečně stavěl na široké podpoře mas) a možná i proto například Margaret Canovanová prohlásila, že kde je demokracie, tam je populismus.⁸³

Jenže populismus už jen kvůli svému názvu -ismus (-ism v angličtině) může evokovat ideologii – kterou lze použít proti demokratickým hodnotám.⁸⁴ Pravicový populismus jako takový můžeme brát jako agitaci, což je samozřejmě nebezpečím, neboť dochází k posilování antagonismu (tady jde ale opravdu spíše o spojení pocitové, na rozdíl třeba od totalitarismu, fašismu, liberalismu, socialismu a jiných ideologií, populismus nezahrnuje kompletní lidský život. Zatímco některé jeho aspekty zkoumá opravdu detailně, jiné zcela opomíjí).⁸⁵ Decker tvrdí, že populismus může být projevem zdravé společnosti a výskyt populistických stran nutně neznamená problém demokracie – naopak, sebevědomé

⁸⁰ LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2013. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2163-0. Str. 21

⁸¹ DECKER, Frank. *The Populist Challenge to Liberal Democracy*. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 1

⁸² Tamtéž str. 2

⁸³ Tamtéž str. 2

⁸⁴ Tamtéž

⁸⁵ BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, 1-17. Str. 4

demokratické systémy se vůbec populismu nemusí bát.⁸⁶ Je to jen ztělesnění nekončícího konfliktu, plynoucího z napětí reprezentativní demokracie. Navíc jde o moment, který může demokracii oživit - dostává se sluchu přehlíženým problémům a vzniká nový moment reprezentace. To je dáno tím, že populismus směřuje voliče k nově příchozím aktérům na scénu.⁸⁷ Navíc to, že dochází ke ztělesnění antagonismu je užitečným jevem, neboť populistická uskupení upozorňují na problémy v rámci systému a nedochází k využívání „temných kanálů“, jako je sektářství nebo násilí.⁸⁸

Já ovšem v tomto směru spatřuji populistické strany spíše jako nebezpečné prvky, které se snadno mohou stát antisystémovými.⁸⁹ Jak už jsem zmínil v úvodu této kapitoly, političtí badatelé přisuzovali v minulosti populismu jepičí život – předpokládalo se totiž, že jakmile populistická strana nebo hnutí splní své poslání, samy se stáhnou po úspěšném tažení z politiky a zmizí, protože už nebude žádný důvod jejich další existence. Jenže to se nakonec v praxi nikdy nestalo. Ano, samozřejmě může dojít k tomu, že politická strana zmizí, jenže je to buď kvůli nezájmu voličů nebo vnitřním neshodám. Dosud žádné populistické hnutí neprohlásilo svůj cíl za splněný, následkem čehož by se stáhlo z politiky, naopak se celky které přežijí stávají stabilními a jsou schopny voliče dále přitahovat. Stabilní ovšem neznamená automaticky s podílem na vládě (mnohdy tomu tak skutečně není) - pokud se takový politický subjekt dlouho nedostává k moci, může vzniknout frustrace, která se jednak může promítnout do vzniku nezodpovědné opozice, případně až vygraduje v ideologicky antisystémové směřování a tím pádem by se takové strany a hnutí stávaly pro demokracii daleko větší hrozbou.⁹⁰

⁸⁶ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 2

⁸⁷ Taméž str. 3

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ Dle Sartoriho. Jde o existenci stran, které setrvávají u systému víry, který nesdílí hodnoty politického řádu, v němž operuje. Antisystémové straně tak nejde pouze o změnu vlády, ale o změnu celkového systému vlády snaží se o podrytí režimu, proti němuž stojí v opozici. Může tak jednoduše nastat situace krize legitimacy.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Klasikové společenských věd. ISBN 80-732-5062-4. str. 137-8

⁹⁰ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 3

Také může docházet k plíživým a trvalým změnám demokracie tím, že se populistické strany které přežijí stávají akceptova(tel)nými a tím pak součástí politického spektra. To může vést až k nebezpečné radikalizaci společnosti, vezmeme-li třeba v potaz současnou uprchlickou krizi a ostré výroky na stranu imigrantů například ze strany Marine Le Penové. Je totiž obrovský rozdíl, zaznívají-li ostrá prohlášení od jedinců nebo malých uskupení mimo hlavní politický proud a tím, když se takto radikálně vyjadřuje předsedkyně nejsilnější francouzské strany ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2014 a která bezesporu je populistickou stranou. To, že je tato strana akceptována a těší se vysoké podpoře elektorátu, značí dle mého názoru nebezpečí populismu kvůli tomu, že dochází k ovlivnění lidu a jeho radikalizaci. Frank Decker se domnívá, že pokud se populistická strana stane vládní, ztratí hodně ze své důvěryhodnosti, protože klíčovým elementem populismu je právě protivládní charakter jeho subjektů.⁹¹ A právě na francouzském příkladu, kdy má populistická strana stále značnou podporu, je dle mého názoru možné pozorovat zásadní ovlivnění a přeměnu charakteru politického systému, kdy se lidé začali klonit k hodnotám, se kterými přišlo populistické hnutí a oni je přijali za vlastní.

Jako další problém vidím tzv. plebiscitní transformaci (*plebiscitary transformation*⁹²), kdy populistická uskupení vycházejí vstříc momentálním náladám a trendům. Primární je zavděčit se voliči, z čehož sice může vzniknout přímá linka mezi reprezentanty a elektorátem, ale také dochází k oslabení klasických institucí (například parlamentu). Vycházení populistických stran vstříc náladě společnosti může v konečném důsledku ohrozit demokratické instituce, na druhou stranu Decker se v tomto případě domnívá, že populistické strany jsou symptomem a nikoliv příčinou tohoto jevu.

⁹¹ Tamtéž

⁹² Tamtéž str. 4

Populismus jako nutnost

3.1 Ústavnost a populismus – dvě nutné složky demokracie

Jak už jsem naznačil v předchozí části, populismus se může jevit demokracii jako nebezpečný, protože populistická uskupení, jakožto nezodpovědná opozice, svým vymezováním se vůči aktuálním politikům (nejen vládě) a politické situaci mohou působit jako zastánci antisystémového přístupu. Ústavní instituce by měly bránit demokracii před unáhlenými rozhodnutími, která plynou z momentálních nálad a přemíry emocí – tedy právě populismem, který tíhne k odstranění mezery mezi elektorátem a vládou a tím k takřka přímému přenesení vůle. Jenže jde o situaci nesnadnou, neboť jak se ukazuje, demokracie neustále balancuje mezi dvěma principy – suverenitou lidu a ústavními základy státu, přičemž jde o dvě doplňující se složky. Musí se tak vyrovnat s paradoxem, na který upozorňuje Decker: „*Demokratický princip předpokládá takovou formu vlády, kdy je moc vždy vykonávána ve jménu lidu, nebo alespoň jeho majority. Ústavní stát je odpovědí na paradox, který v demokracii může vzniknout – totiž, že je demokracie zničena, přeje-li si tak lid učinit.*“⁹³

Na první pohled by se mohlo zdát, že jsou tyto přístupy protichůdné – populistický⁹⁴ (princip suverenity lidu) žádá lepší přenesení vůle lidu, zatímco ústavní

⁹³ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 5

⁹⁴ Tento problém zmiňují i Koen Abts a Stefan Rummens, používají však jiné názvosloví – pilíře nazývají liberální a demokratický. Liberální říká, že nejvyšší autoritou by měl být stát, přičemž anonymní vláda práva by měla chránit individuální práva všech občanů proti svévolné moci státu nebo ostatních občanů. Tato síla je pak složená z různých zábran a protivah a je to jakési vybalancování. Ke slovu se mohou dostat různé sociální skupiny a je to také univerzalistické, protože to razí rovnost a antidiskriminaci. Demokratický pilíř odkazuje k demokratické tradici a onen právní systém problematizuje. Předpokládá, že právo vždy odráží dominanci nějaké skupiny ve společnosti – bílých, mužů, majetných... Nejde tak o vládu práva jako o vládu (některého) lidu.

Oakeshott i Canovanová zase mluví o rozporu mezi spasitelským a pragmatickým stylem politiky. Pragmatický styl politiky je takový, ve kterém se konflikty ve společnosti urovnávají skrze vysoce závislou síť pravidel a praxí, spasitelský styl stojí na představě, že lid je jediným zdrojem legitimní autority.

ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 6 a 7

klade důraz na existenci zachování brzd a protivah, aby systém nebyl zničen ani tehdy, přeje-li si to významná většina voličů.⁹⁵ Mohlo by se zdát, že přeje-li si lid zrušení demokratických institucí, z logiky věci by tak měl mít možnost učinit a dospět k nejpřímější podobě vlády, jaká je v reálných podmínkách možná a kterou většina populistů prosazuje. Jenže jak už jsem předeslal v předchozích částech této práce, definice i témata politických uskupení se v průběhu dějin mění, klidně i v rámci jednoho jediného státu. Hlavní důraz je kladen na emoce, ze kterých pak mohou pramenit unáhlená a hlavně radikální rozhodnutí, která v konečném důsledku mohou přinést více škody než užítku. Jak upozorňuje Decker, populisticko-plebiscitní pohled na demokracii upřednostňuje rozhodování nad vyjednáváním, preferuje vůli majority nad různorodými zájmy, je založen na exkluzi a má polarizující efekt.⁹⁶ Dle mého názoru je existence ústavního principu nutná kvůli tzv. „mediální demokracii“ (dle Deckera).⁹⁷ Díky světu masmédií je v dnešní době velmi těžké rozlišit, co je skutečným požadavkem lidu a co jen odrazem momentálních nálad ve společnosti, který je vytvářen mediální sférou (nesmíme zapomínat na to, že mediální sféra je z velké části ovládána soukromými subjekty, které sledují své vlastní zájmy – veřejné mínění je tak vlastně lidu vnuceno a vůbec nejde o jeho vlastní vůli⁹⁸, jak upozorňuje například Schumpeter). Zatímco v éře tisku podle Mansfielda fungovala poměrně efektivní komunikace mezi vládou a lidem (který byl navíc nucen ke čtení a přemýšlení), rádio a posléze především televize dělá lidi netolerantní, znuděné a netrpělivé. Kvůli tomu je pak lid jako celek méně demokratický.⁹⁹ Navíc se díky existenci mediální demokracie mění funkce a význam průzkumů veřejného mínění. Zatímco v minulosti měly předpovídat, jak se lidé budou ve volbách chovat, komu věří a koho chtějí za reprezentanta, dnes mají primárně zjistit momentální potřeby lidu. Jak varuje Mansfield:

⁹⁵ Podle Canovanové i Abtse s Rummensem právě z toho pramení současná krize demokracie – z napětí mezi ideologií (sílu lidu) a funkčností (elit vybíraných lidem)

ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 6

⁹⁶ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 5

⁹⁷ Tamtéž str. 7

⁹⁸ Je samozřejmě otázkou, zda opravdu existuje nějaký pravý nebo skutečný zájem lidu. Domnívám se ovšem, že je i tak velký rozdíl ustanoví-li si lid svůj zájem například deliberací nebo referendem (a nepůjde v takovémto případě tedy o názor úplně všech), než je-li jeho názor transformován, případně mu vnucován, jednotlivcem skrze jím vlastněné médium (což v dnešní době již není nic neobvyklého).

⁹⁹ MANSFIELD, Harvey. Democracy and populism. *Society Volume*. 1995, **32**(5), 30-32. Str. 32

„Průzkumy dnes ukazují vládám, jak jsou v danou chvíli oblíbené či nikoliv. Čím dál víc mění své názory a co hůře, pletou si popularitu s politikou.“¹⁰⁰

Právě existence ústavního procesu, brzd a protivah by dle mého názoru měla oddělit momentální nálady lidu od jeho skutečných požadavků. Problémem populismu je totiž netrpělivost, Tocqueville říkal, že demokracie je proces neustálého demokratizování sebe sama, jenže lidé v „populistickém módu“ jsou netrpěliví. Jednak se nechtějí učit nové věci, za druhé se jim nelíbí zavedené ústavní pořádky, které považují za překážky mezi sebou a vládou. Chtějí, aby reagovala ihned a podle jejich vůle, tedy v zásadě požadují přímou demokracii. Ta ale není možná, jak si uvědomoval například Madison, který přímou demokracii viděl realizovatelnou jen v malých územních celcích, navíc si také uvědomoval její náchylnost k demagogii a kataklyzmatickým posunům od anarchie k tyranii.¹⁰¹ Východisko podle něj nabízela republika, která tento defekt řešila skrze ústavní instituce (k republice se přiklání i Mansfield, který hovoří o potřebě zodpovědných občanů k možné existenci demokratické vlády. Není toliko problémem nedůvěra v politiky, občas to může být demokracii ku prospěchu. Špatná je ale situace, kdy občané vyžadují okamžité reakce vlády na jejich požadavky – pokud vláda slepě následuje přání lidu, přestává být vládou). Dle mého názoru je nezbytná existence obou složek, demokracie založená pouze na ústavních principech bez populistické složky totiž taktéž nemůže existovat, protože by pak šlo pouze o prázdnou proceduru. Nejde ani aby získala tato složka vrch, neboť by nastalo tolik (ústavních) překážek, že by reprezentanti naprosto ztratili kontakt s vůlí lidu. (Canovanová pojmenovává střet těchto dvou přístupů jako pragmatický populismus versus spásitelský. Meny a Surel zase mluví o napětí mezi ideologií (síla lidu) a funkcí demokracie (síla elit vybíraných lidem). Abst a Rummens mluví o konfliktu mezi liberálním a demokratickým pilířem konstituční demokracie... Podle Brydera je ale jedno, jak tuhle situaci pojmenujeme, vždy jde o vybalancování liberálního konstitutionálního a demokratického majoritarianismu).¹⁰²

Problémem je, že se díky populismu dostáváme v tomto případě do jakéhosi bludného kruhu. Reprezentanti se logicky snaží vzdorovat unáhleným náladám a požadavkům lidu, přičemž témata rezonující v médiích a jejich řešení nabízená opozicí označují jako populistická. Požadavky lidu jsou tak degradovány – jenže jak může být

¹⁰⁰ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 2

¹⁰¹ Tamtéž

¹⁰² MANSFIELD, Harvey. Democracy and populism. *Society Volume*. 1995, 32(5), 30-32. Str. 32

vláda, která nereflektuje požadavky lidu vládou? A pokud na vůli lidu reaguje, může být naopak obviněna z populismu ze strany opozice (tato úvaha vychází z předpokladu, že dnešní catch-all strany už nemají své bloky voličstva a navíc jsou si poměrně podobné. Hlavní je mediánový volič, který se rozhoduje právě podle „detailů“ a tím pádem nastávají dvě možnosti – buď strana bude vysvětlovat tyto politické detaily a riskovat tím nepochopení ze strany voličů a jejich odliv (Mansfield o tom mluví jako o sledování dlouhodobého plánu, který může přinést politickou výhru až v dlouhodobém horizontu),¹⁰³ nebo se budou pokoušet o personalizaci a symbolické akce, které budou zmiňovat lid. Budou tedy reflektovat mediální demokracii a půjdou populistickou cestou, což jim sice může přinést hlasy, ale zároveň ohrozit demokracii).¹⁰⁴ Zde už ale operujeme spíše s mediálním obrazem slova populismus, který je vykreslován jako něco negativního. Skutečné nebezpečí populismu pro demokracii vidím ve snaze oslabit ústavní principy a tím i samotnou demokracii tím, že dojde k preferování okamžitého vyjadřování nálad před diskusí a existenci polarizujícího, demokracii ohrožujícího efektu.

Na jednu stranu lze argumenty populistů a jejich stoupců pochopit - je totiž otázkou, zda je v současné demokracii opravdu vykonávána vůle lidu. Protože jsou jeho požadavky delegovány skrze skupinu lidí, stává se z vlády většiny vláda menšiny. Z procesního hlediska si lze poměrně těžko představit fungování politického uskupení bez vůdců, co když jde ovšem pouze o hranici naší imaginace? Opravdu by vláda bez elit nebyla možná? Podle Deckera bychom si měli položit Sartoriánskou otázku, zda jsou elity a vlády menšiny nutným (nebo nepotřebným) zlem, či jde o nezbytný a nutný faktor.¹⁰⁵ Já se domnívám, že bez vlády bychom se neobešli a ústavní princip demokracie nemůžeme zcela zavrhnout. Jak už jsem zmínil dříve, lid často jedná vášnivě a rozhodnutí přijatá v takové atmosféře by se mohla ukázat jako uspěchaná a v konečném důsledku až tragická, ústavní principy jsou tedy ochranou lidu před lidem samotným. Navíc, existence vlády je nutná, protože jen ona může přijmout nepopulární rozhodnutí.¹⁰⁶ Dochází také k selekci z velkého množství podnětů a je zde možnost toho nejlepšího kolektivního rozhodnutí (vůle lidu je tak složitá, že ji nelze formulovat přímou demokracií - jen pomocí referend s otázkami typu ano-ne utvořených na poslední chvíli. Jen těžko tedy přímou demokracií vyjádříme

¹⁰³ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 3

¹⁰⁴ Tamtéž str. 9

¹⁰⁵ Tamtéž str. 5

¹⁰⁶ MANSFIELD, Harvey. Democracy and populism. *Society Volume*. 1995, **32**(5), 30-32. Str. 31

obecný zájem).¹⁰⁷ Samozřejmě ústavní principy nemohou garantovat, že vlády budou úspěšné, dávají jim ale alespoň šanci. Neměli bychom se tak na ústavu dívat optikou populistů jako na snahu o zmaření vůle lidu, nýbrž jako pokus o její co nejlepší naplnění.

Jak toho docílit? Abts a Rummens navrhuje opuštění onoho zmíněného dvoustranného modelu, který má podle nich dvě hlavní nevýhody. Jednak klade až přílišný důraz na paradox konstituční demokracie a tím pádem přehlíží její koherenci a za druhé zdůrazněním konceptuální kontinuity mezi populismem a demokratickým pilířem už nemáme jak tyto dva prvky rozlišit.¹⁰⁸ Dvoustranný model bychom tedy měli rozšířit na model třístranný, kde zůstane zachováno prázdné místo, které je v dvoustranném modelu snaha zaplnit buď totální vládou zákona (ústavní/liberální pilíř) nebo lidem jakožto homogenní jednotkou (lidový pilíř).

O prázdném místě hovořil Claude Lefort. V monarchii - *Ancien Régime* – bylo místo moci obsazeno králem, ztělesněním moci, který garantoval, reprezentoval a ztělesňoval substanciální jednotu politické komunity. Konkrétní král byl sice smrtelný, jeho pozice krále byla ale pevným bodem, kdy se stával mediátorem mezi božskou autoritou a lidem. V demokratickém režimu ovšem není tato situace možná a vzniká prázdné místo, které nemůže být trvale obsazeno. U moci je jedinec pouze dočasně v závislosti na výsledcích voleb.¹⁰⁹

V případě lidu totiž už nejde o homogenní jednotu těla, ale o homogenitu politického jeviště (kde se bojují politické bitvy, kde se politicky transformuje a vzniká reprezentace). Navíc má místo moci dvě funkce, je reprezentací jednoty (*representation of unity*) a zároveň odkazem na jinakost (*reference to otherness*). Je snaha centrum moci zaplnit různými identitami, ale protože se neustále mění potřeby lidu a jeho přesvědčení, nikdy tento proces nemůže dojít závěru. Jenomže, co když se ono prázdné místo nebudeme snažit zaplnit, ale připustíme jeho existenci a nemožnost ovládnutí? Pak bychom nemuseli vnímat liberální a konstituční aspekt jako nekompatibilní, spíše by se oba staly esenciálními, neboť dovolují politické komunitě zůstat otevřenou a realizovat svobody občanů. Liberální práva a ústavní element zaručují diverzitu společnosti a jsou zároveň prevencí proti despotické tyranii většiny, suverenita lidu zase umožňuje dočasně

¹⁰⁷ BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, 1-17. Str. 12

¹⁰⁸ ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 407

¹⁰⁹ Tamtéž str. 413

(momentálně) interpretovat identitu lidu (jakožto komunity, která respektuje rozdílnost svých občanů) – díky vzájemné závislosti těchto dvou prvků je tak umožněna existence jednoty v rozdílnosti.¹¹⁰

Samozřejmě se i v tomto případě můžeme potýkat s problémy, logika prázdného místa, resp. systém kvůli jeho absenci, může zdegenerovat do dvou poloh. První případ je, když převáží liberální iluze diverzity samy o sobě (*diversity-in-itself*) a vymizí politická jednota. Jednotlivci už nejsou součástí jednotné politické komunity, ale jde o nesociální, instrumentálně jednající nástroje, které fungují v rámci anonymních pravidel. Naprosto zmizí představa obecného dobra a politický boj a činy se redukují na partikulární zájmy. Sociální konflikty mohou přerůst politickou jednotu, načež selže proces reprezentace a dochází k dezintegraci. Druhou možností je naopak převážení myšlenky jednoty samy o sobě (*unity-in-itself*), tedy že lid je vnímán a reprezentován jako jeden. Jenže to je imaginární vize.¹¹¹ Taková logika ničí ideu rozdílnosti společnosti, uzavírá prázdné místo a zavádí suverénní vládu lidu jakožto jednoho.

Stejně jako v logice ústavního a populistického pilíře jde ale o situaci, kdy má jeden nad druhým vrch. Pokud jsou ovšem tyto dva prvky vyvážené a nebo pokud je model třístranný a existuje prázdné místo moci, které tyto dva vlivy vyrovnává, pak mohou fungovat jako dva silné pilíře funkčního systému.

3.2 Kompenzace nedostatku participace

Ačkoliv v sobě populismus skýtá určité problémy a potenciální nebezpečí pro demokracii, měli bychom se ptát, nakolik je tato hrozba opravdu reálná a zda nemůže být populismus, nebo alespoň jeho některé aspekty, ku prospěchu věci. Jak už jsem uvedl dříve, máme několik způsobů, jak na populismus nahlížet - buď ho budeme vnímat v souvislosti s pravicovými stranami (*right wing populism*), jako strategii, kterou chtějí politické strany získat výhodu, jako ideologii nebo jako sociální hnutí.¹¹² Samozřejmě, ve všech jeho podobách je přítomen antagonismus a krize reprezentace, ovšem v jeho čtvrté podobě ho lze vnímat jako protest sociálních skupin nebo volání po volbách a referendech, což

¹¹⁰ Tamtéž str. 414

¹¹¹ Pojem takto jednotného lidu zavání totalitarismem. Ačkoliv se ale populismus snaží o konstrukci jednotného lidu, nedomnívám se, že by byl synonymem pro totalitu. Vidím zde rozdíl v tom, že populismus stále respektuje rozdíly v ekonomických, právních a kulturních oblastech.

¹¹² BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, 1-17. Str. 4

si myslím, že se blíží situaci, kdy by populismus mohl být demokracii prospěšný, protože je zde snaha o vyřešení krize reprezentace.

Je velice zajímavé, že periodikum *Voice People* v roce 2006 zveřejnilo výzkum, podle kterého 79% lidí souhlasí s tím, že demokracie je nejlepší forma vlády, ale jen třetina souhlasí s tím, že je hlas lidu vyslyšen.¹¹³ Tento výzkum může být interpretován dvojitým způsobem – pokud si dvě třetiny lidí nemyslí, že by jejich názor byl vyslyšen, pak zde dochází k nedostatečné reprezentaci¹¹⁴ a tedy živné půdě pro vznik populismu. Zároveň si myslím, že je-li nespokojeno tak velké procento voličů, pak se současná situace dá vnímat přímo jako volání po lepší reprezentovanosti a tedy populismu.

Není totiž příliš pochyb o tom, že se nacházíme v době krize reprezentativní demokracie. Bryder zmiňuje 4 důvody – strukturální, politické, personalizaci moci a velkou roli médií.¹¹⁵ To vše pak vede k jakési politické malátnosti, dochází k poklesu stranictví, snižuje se zájem o politiku (pokud rovnou nemůžeme mluvit o nedůvěře k ní) a naopak nárůstu lidí, kteří se od této sféry oddalují a voliči začínají preferovat radikální alternativy – to vše Bryder nazývá demokratickou nemocí (*democratic disease*).¹¹⁶ Problémem je, že ani média nejsou schopna před radikálními variantami varovat, naopak – už jsem zmiňoval problematiku mediální demokracie, kdy už média nejsou mediátorem, který by nutil občany k přemýšlení – jsou spíše barometrem nálad a požadavků lidu. Pokud navíc nějaká média politická strana nebo její vůdce přímo vlastní, nemůžeme se na jejich pomoc při snižování nedemokratické atmosféry spoléhat už vůbec. To vše jsou cesty k posilování populismu, který se podle Cricka objevuje, když: „*Strany, politici nebo administrativa jednají s vládou jako se svým majetkem, nikoliv jako by jim byl svěřen veřejností.*“¹¹⁷ Z tohoto úhlu pohledu se jeví populismus více jako spásitelský fenomén, zvláště když do prostředí, kde je nezaměstnanost, zranitelnost, nejistota, krize identit a sociální exkluze, chce naopak přinést bezpečnost a předvídatelnost.¹¹⁸ Populismus má tak nejen negativní prvky, které jsem zmiňoval v předchozí části práce, ale může fungovat i pozitivně – podle Canovanové je, ať se nám to líbí nebo ne, zakořeněn v srdci samé demokracie a následuje ji všude, jako její stín.¹¹⁹

Samozřejmě jako u mnoha teorií je velký rozdíl mezi konceptem a praxí. Ačkoliv se poloha populismu, kdy jde o „návrat reprezentace“ může jevit jako demokracii

¹¹³ Tamtéž str. 5

¹¹⁴ Ve smyslu nesouladu mezi vůlí lidu a politickým rozhodnutím reprezentantů.

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ Tamtéž

¹¹⁷ Tamtéž str. 5

¹¹⁸ Tamtéž str. 6

¹¹⁹ Tamtéž

přínosná, Taggart přesto populismus a jeho vyjadřování vůle lidu kritizuje. Podle něj je sice lid stěžejní oblastí (*heartland*), jenže nejde o lid reálný, nýbrž o mýtickou konstrukci – populismus tak vlastně nemá žádné základní hodnoty, je chameleonský a jde spíše o obrannou reakci na krizi.¹²⁰

Jenže – není obrana před krizí právě onou věcí, kterou momentální demokracie potřebuje? Albertazzi a McDonnell zmiňují, že se populističtí vůdci stylizují do role pravých demokratů, jako hlas lidu, který cítí křivdu, protože jsou jeho požadavky neustále ignorovány autoritami. Cílem jejich politického boje je znovu ustanovit suverenitu lidu nad elitami, což se jeví jako cíl nemálo chvályhodný.¹²¹ Od zavedených politických stran se tito představitelé liší například jazykem, který je v případě populismu srozumitelný a přímý, jde jim o transparentnost, vyhnutí se zákulisním dohodám a komplikovaným legislativním procesům a také o zformování transparentní vůle lidu, která bude zřejmá těm, kteří „*vox populi*“ nechtějí poslouchat. Jejich voliči bývají izolováni politicky a oddělení od společnosti, nejsou členy kulturní, náboženské nebo profesní organizace a mají problém najít své místo v kapitalistické, postmoderní realitě - často jsou označováni za ty, kteří prohráli s globalizací. Populismus vidím pozitivně v tom smyslu, že je pro takové lidi možností, jak vyjádřit své požadavky¹²² a také najít své místo ve společnosti (lid podle konstrukce populistů je totiž nedělitelný, plně zformovaný, sebe sama vědomý a identifikovatelný s početní většinou. Není nazírán jako kolekce sociálních skupin nebo jednotlivců, kteří mají různé hodnoty, potřeby a názory).¹²³ Pokud totiž dojde k vyslyšení, nebo alespoň vidině naplnění jejich požadavků, může to eliminovat jejich možnou budoucí radikalizaci.

Populismus může sloužit jako varovný signál dysfunkce demokracie, jeho přítomnost upozorňuje na její deficit, limity a také slabosti reprezentace. V pozitivním slova smyslu slouží jako připomínka toho, že demokracie není daná a měla by reagovat na potřeby lidu, koneckonců populismus je indikátorem toho, že spojení mezi občany a vládou nefunguje tak, jak by mělo, tedy ukazuje na slabá místa demokracie.¹²⁴ Existence „populistických podnikatelů“ je tak spíše symptomem krize demokracie, než útokem na její podstatu zvenčí. Navíc, je-li populismus překonán (lidé populistické celky už dále nevolí), znamená to, že mohlo dojít k posílení a vylepšení demokracie a populismus měl tím pádem pozitivní efekt.

¹²⁰ Tamtéž

¹²¹ Tamtéž str. 7

¹²² Tamtéž

¹²³ ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 410

¹²⁴ Tamtéž, str.417

Ostatně, Canovanová o populismu mluví jako o způsobu, jak vykoupit reprezentativní demokracii.¹²⁵

Navíc je populismus cestou, jak držet konflikt a nesoulad v rámci demokratického systému (už Madison rozlišoval rozdíl mezi pojmy *Popular* (to, co lidé chtějí) a *Populism* (to, co je lidu možno dát v mezích ústavy). Dnes si myslím, že tyto dva pojmy splývají pod pojmem populismus a proto je vnímán jako nebezpečí, z pohledu Madisona byl ale populismus v zásadě ochranou před nezkontrolovanou vůlí a požadavky lidu).¹²⁶ Ano, v předchozí části práce jsem sice v populismu viděl jisté riziko antisystémovosti, ale jen byla-li porušena rovnováha lidového a ústavního demokratického principu, resp. když populistický element získá vrch a marginalizuje vše ostatní. Pokud populismus funguje demokraticky (a zde musíme říci, že z principu není proti demokracii jako takové, její nástroje (především volby) potřebuje – problémem je tudíž konstituce liberální demokracie)¹²⁷ a nesnaží se dávat přílišný důraz na charismatického a silného vůdce nebo všelidová referenda, pak naopak může demokratické instituce posílit. V jejich prospěch totiž hraje jistý paradox – ač populisté chtějí eliminovat vliv klasických politických stran, musejí je sami vytvářet, aby se mohli boje o moc účastnit a fungovat v systému.¹²⁸ Projde-li pak populistický subjekt sítím voleb, automaticky se snižuje jeho rozvratný potenciál – je-li v opozici, tak i kdyby měl tento subjekt sebevíc demokracii nebezpečné myšlenky, nebude schopen je prosadit. Je-li ve vládnoucí koalici, už se nemůže populistická strana vymezovat vůči elitám a vládě, neboť je sama její součástí.¹²⁹ Nabízí se ještě třetí možnost, že by populistický celek volby vyhrál tak drtivě, že by mohl utvořit vládu sám a měnit systém dle libosti. Dle mého názoru by se ale toto mohlo stát jen ve zcela zásadně defektní demokracii, kde už by nebezpečí populismu pro demokracii nehrálo žádnou roli. Někteří teoretici sice vidí problém v tom, že současný populismus preferuje více vedení a méně participace oproti populismu například z 60. let. Jenže tato proměna dle mého názoru úzce souvisí se současnou mediální demokracií, kdy lid zkrátka není ochoten tak velké participace – potom tento fenomén ovšem nemůžeme brát jako nedemokratický, když sami lidé o participaci nestojí, stačí jim podporovat silného vůdce, který zná jejich vůli. Pro lid, jež je

¹²⁵ Tamtéž

¹²⁶ MANSFIELD, Harvey. Democracy and populism. *Society Volume*. 1995, **32**(5), 30-32. Str. 31

¹²⁷ BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, 1-17. Str. 10

¹²⁸ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 9

¹²⁹ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 12

příznivcem takové formy populismu je stále důležitá podpora demokracie, sami se ale nechtějí zabývat politickými machinacemi.¹³⁰

¹³⁰ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 9

Populismus jako cesta z krize

4.1 Proti liberální hegemonii

Ačkoliv se v literatuře objevují spíše myšlenky, které populismus vnímají jako hrozbu demokracii, myslím, že není úplně nesmyslnou protichůdná otázka, zda naopak populismus není spíše snahou o její záchranu. Vzhledem k pocitu občanů, že nejsou dostatečně reprezentováni¹³¹ se volby mohou jevit jako administrativní záležitost bez hlubšího významu a demokracie tím pádem pak může působit jako procedurální fenomén, který se stává vyprázdněným a beze smyslu. K čemu by byly volby, když by byl výsledek vždy stejný, jen by strana nesla jiný název a u moci by bylo jiné jméno? Populismus je spojován s koncem oponentního modelu¹³² a soumrakem pravo-levé politiky proto, že staví do opozice lid a establishment a tím pádem se můžeme dostávat do jakéhosi konce politiky. Populismus je vnímán jako příčina takovéto post-politické vize, myslím ale, že není zcela od věci se spíše ptát na to, zda není více následkem post-liberálního konsensu.

Podle Mouffe¹³³ dnes máme ve společnosti dvě hlavní dominující síly: na jedné straně volný trh, na druhé lidská práva. Ty poskytují obsah tomu, čemu dnes říkáme demokracie. V této rovnici ovšem nastává problém se suverenitou lidu, která by jinak měla být páteří demokracie, jenže v liberální konstalaci postrádá svou účinnost. Dnes je totiž suverenita nazírána jako překonaná věc, která brání implementaci lidských práv. Sledujeme tedy vítězství čistě liberální interpretace demokracie, přičemž podstata demokracie – hlas lidu – je až druhotná ve srovnání s liberálními principy. Podle Larmora i Mouffe jsou to dvě různé a oddělené hodnoty.¹³⁴ Ano, sice to nejsou hodnoty, které by se vzájemně vylučovaly, tato situace vlastně trvá od 19. století, od kdy dochází k artikulaci mezi dvěma tradicemi - liberální (individuální svobody a pluralismus) a demokratickou (suverenita lidu a rovnost), demokracie tehdy byla liberalizována a liberalismus demokratizován.

Postupem času se ale charakter demokracie změnil, nešlo už toliko o prolnutí a soulad, jako spíše o soutěžení, kdy myšlenka participace začala být opomíjena a

¹³¹ Viz výzkum výše

¹³² MOUFFE, Chantal a James MARTIN. *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. New York: Routledge, 2013. ISBN 9780415825221. Str. 51

¹³³ Tamtéž str 52

¹³⁴ Tamtéž

liberalismus vyhrál nad všemi. Problém liberalismu tkví v tom, že tato koncepce zcela pomíjí suverenitu lidu, na které je ovšem liberální demokracie postavena – dochází tak k demokratickému deficitu a lidé přestávají vidět šanci ke smysluplné participaci.

Právě idea suverenity lidu je prvním důležitým elementem pro růst pravicového populismu. Stojí na konvergenci mezi nedostatkem efektivních alternativ občanům ve vyspělých industriálních společnostech a komplexním vztahem mezi demokracií a liberalismem. Dostáváme se tak do stavu liberální hegemonie.¹³⁵ Sociálně demokratické strany se chtějí z této krize reprezentace dostat třetí cestou – dobrou vládou a nestrannickou demokracií. Dochází ke snaze najít mix mezi depolitizovanou demokracií a vazbou na minulost, přičemž výsledkem je politika bez protistran (*politics without adversary*), která je ale velmi redukována, například o lidských právech se hovoří jen jako o morálním rámci podpory požadavků (nemají hlubší význam).¹³⁶

Dalším souvisejícím problémem je odstranění termínů, které se zabývají ekonomickými vztahy z politické krajiny. Tradiční strany nejsou schopny čelit sociálním problémům ekonomicky a problémy tohoto charakteru tak mohou být řešeny jen částečně. Jenže taková (polovičatá) částečná řešení v politice nefungují – v konečném důsledku jsme tedy nuceni konstatovat, že demokratické vášně v takovém systému nemohou být ventilovány skrze tradiční demokratické strany.¹³⁷ Jenže pokud demokratičtí politici přichází o kapacitu formovat diskusi a řešit problémy, jak má pak fungovat běžný život? Vzbudit vášně se tak naopak snaží strany pravicově populistické, které se zároveň snaží o kolektivní identifikaci a dochází tak rovnou k formování lidu a vzniku antagonismu. Problémem je podle Mouffe také fakt, že sociálně demokratické strany se identifikovaly se střední vrstvou (nikoliv už dělnictvem) a mnoho skupin pak cítí odcizení a pocit nedostatečné reprezentace.

Na první pohled to vypadá, že neexistuje žádná alternativa neoliberální demokracii, populismus ale tuto možnost vytváří a snaží se ukázat, že alternativa existuje a v takovém případě by populismus nebyl hrozbou pro demokracii, jako spíše odpovědí na její krizi. Podle Mouffe jde sice o falešnou naději, protože je pravicový populismus založen na nepřijatelných mechanismech exkluze a xenofobie, nicméně v tomto směru se domnívám, že to není nutný základ pro populistické strany. Samozřejmě vidím stejně jako ona problém v tom, že je zaměňována morálka a moralismus. Moralismus je, když děláme

¹³⁵ Tamtéž, str. 54

¹³⁶ Tamtéž

¹³⁷ Tamtéž str. 55

z politického soupeře bytostného nepřítele, který musí být zničen – my, dobří demokraté se musíme bránit proti populistům a naopak. Tím pádem vzniká antagonismus, který je zcela nepřijatelný, spojený s moralitou, ale zasazen do slovníku morálky.¹³⁸ Jenže lid může být formován více způsoby, koneckonců například Canovanová se domnívá, že existují hned tři možnosti, jak lid zkonstruovat, a to:

- 1) Lid spojený (národ a země – v opozici proti stranám, které ho rozdělují).
- 2) Náš lid (vymezuje se proti ostatním, kteří do této skupiny nepatří, často na základě etnicity – toto bývá nejčastěji případ pravicového populismu).
- 3) Běžný lid (mobilizace proti vysoce vzdělané a kosmopolitní elitě, snaha o apel na „běžný lid“).¹³⁹

Je více možností, jak lid zkonstruovat/zmobilizovat, přičemž se nemusíme dostat až k moralistické konstrukci a bytostnému antagonismu. Mouffe se domnívá, že v případě levicového populismu (anti-globalisation movement a kritika WTO nebo FTO...)¹⁴⁰ je třeba opustit střední třídu a soustředit se na celé spektrum, čímž by vznikla alternativa populismu pravicovému, já se domnívám, že by naopak populistická hnutí mohla fungovat ve prospěch demokracie, kdyby byla partikulární a lokálně zaměřená. Pokud vytváříme celospolečenský antagonismus my a oni, musíme stavět na zásadních tématech a hrozí sklouznutí k moralismu. Pokud by ovšem byla nevyslyšená témata a podreprezentovanost řešeny už na lokální úrovni a postupně se přenášely výše, mohl by zde vzniknout dialog. Úkol populistických hnutí bych v takovém případě viděl v tom, že upozorní na antagonismus a nedostatečnou reprezentaci určité skupiny/požadavku, který by se na lokální úrovni začal následně řešit. Abts a Rummens sice říkají, že populismus vnímá deliberaci a nejrůznější tajná hlasování jako nadbytečná¹⁴¹ (překážky ve vyjádření vůle lidu), podle mě jde naopak o nástroje, které by demokracii mohly pomoci. Myslím, že na

¹³⁸ Tamtéž str. 58

¹³⁹ BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, 1-17. Str. 5 nebo CANOVAN, Margaret. *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies*. 1999, **47**(1), 2-16. Str. 8

¹⁴⁰ MOUFFE, Chantal a James MARTIN. *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. New York: Routledge, 2013. ISBN 9780415825221. Str. 71

¹⁴¹ ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. *Populism versus Democracy*. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 12

lokální úrovni, v podobě jakýchsi Condorcetovských *assemblées primaires*¹⁴² by populismus mohl napomoci k lepší možnosti řešení partikulárních témat a být tedy demokracii prospěšným.

4.2 Je populismus maximální možná míra participace?

Lze tedy vnímat populismus jinak než jako hrozbu demokracii? Domnívám se, že ano a tento přístup nabízí jistá pozitiva. Výše jsem psal, že lid dnes není ochoten tak velké participace a raději preferuje existenci silného uskupení nebo jedince, kteří znají jeho vůli. Nejde ovšem o politiku nezájmu, naopak. Populismus je podle Canovanové chápán jako apel na lid proti zavedeným strukturám, dominantním myšlenkám a hodnotám, je to tedy spíše politika víry.¹⁴³

Podle ní má současná demokracie dvě tváře, pragmatickou a spasitelskou a z tohoto napětí čerpá právě populismus. Ačkoliv byla taková hnutí vnímána jako patologický symptom, na populismus bychom se mohli dívat jako na fenomén, který vyzývá k porozumění demokracie. Populisté totiž sami sebe vnímají jako čisté demokraty, přičemž tento argument jim potvrzuje fakt, že jsou přehlíženi vládou a ostatními složkami systému, tedy že vítězí ústavní pilíř nad lidovým. Populismus tak upozorňuje na pnutí v srdci demokracie samotné, na pragmatickou a spasitelskou část demokracie – a je spíše než důsledkem symptomem stavu demokracie a apelem na lid, aby se postavil zavedeným mocenským strukturám a dominantním myšlenkám společnosti.¹⁴⁴ Můžeme ho vnímat jako:

¹⁴² Hlasovací místa/místa deliberace, založená na principech:

- 1) reprezentace – snaha udělat vůli lidu takovou, aby vyhovovala společnosti
- 2) cirkularity a participace
- 3) rovnosti – zabránit tomu, aby zájmy korporací převýšily národní

URBINATI, Nadia. Condorcet's Democratic Theory of Representative Government. *European Journal of Political Theory*. 2004, 3(1), 53-75. Str. 54

¹⁴³ CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, 47(1), 2-16. Str. 2

¹⁴⁴ Podle Canovanové jde sice o revoltu proti zavedeným strukturám ve jménu lidu, ale nemůžeme ho srovnávat s anti-systémovou mobilizací. Populismus totiž nevyzývá jen držitele moci, ale i hodnoty elit. Není zaměřen jen proti politickému a ekonomickému establishmentu, ale také proti médiím, těm co formují veřejný názor, atp.

- 1) Legitimitizátor
- 2) Politický styl
- 3) Náladu¹⁴⁵

Za zásadní pak považuji myšlenku Canovanové, že: „*Populismus říká nahlas, co si lidé myslí uvnitř.*“¹⁴⁶ Je tak rétorickou strategií jak mluvit za lid, přičemž je velice přímočarý a důležitá je také nedůvěra k politikům – protože populisté odmítají mystifikace a zákulisní dohody a v tomto smyslu se domnívám, že by tento apel mohl být demokracii prospěšný. Taktéž nevěří expertům a technokratům – podle nich by se i řešení takovýchto problémů mělo odehrávat mimo zavedené struktury, s čímž souhlasí i Decker, který vidí nutnost plebiscitace politického procesu z důvodu nárůstu počtu témat (a také komplexnosti), která je nutno řešit, přičemž vládní aparát této potřebě svou velikostí neodpovídá.¹⁴⁷ Navíc podle něj současné vlády žádají, aby byli i sociální vztahy předmětem legislativy, přičemž by ale neúměrně rostla byrokracie¹⁴⁸ – v tomto směru vidím populismus jakožto zastávce jednoduchého a přímočarého přístupu jako efektivnější.

Dalším problémem současné demokracie, resp. spíše její reprezentace je podle Canovanové fakt, že profesionální politici neznají potřeby běžného lidu¹⁴⁹ a při vykonávání jejich úřadu jde spíše o rutinu. Populismus se naproti tomu snaží do politické arény dostat nepolitické lidi, kteří jsou hnáni nadšením – obsahuje emoční složku, která dělá z politiky kampaň za záchranu země nebo přinášení rozkvětu a souběžně s tím odmítání zkostnatělých struktur a byrokratických vrstev. Správní populisté jsou si dobře vědomi rizika manipulace, přijde-li silný vůdce, jenže to je břímě, které musí populismus nést spíše v systémech, které nejsou zcela zavedené. V těch ustavených není cílem populistů zrušit svobodné volby a instalovat diktátora, naopak je spíše tendencí konstrukce švýcarského typu lidové iniciativy.¹⁵⁰ Populismus bychom tedy neměli prvoplánově

¹⁴⁵ CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, 47(1), 2-16. Str. 2

¹⁴⁶ Tamtéž str. 3

¹⁴⁷ DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13. Str. 6

¹⁴⁸ Tamtéž

¹⁴⁹ CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, 47(1), 2-16. Str. 6

¹⁵⁰ Tamtéž

odsuzovat, ale spíše vzít v potaz jeho nárok na legitimitu demokracie – jde totiž o způsob, jak se více poučit o demokracii samotné.

Je populismus demokratický? Sami populisté by nepochybně tvrdili že ano. Podle nich kvůli liberálnímu principu dochází v současném modelu k oddalování od suverenity lidu. Populismus, který se snaží liberální brzdy omezit, pak nabízí možnost vyjádření vůle lidu. Jde o dva prvky, které spolu v praxi nemohou fungovat? Domnívám se, že nikoliv, jako příklad si vezměme střet spasitelské a pragmatické politiky o kterém mluví Canovanová.¹⁵¹

Tento „souboj“ se podle ní (a také Oakeshotta) odehrává v Evropě posledních pět set let. Spasitelská politika stojí na mobilizaci lidového nadšení a snaze získat tolik síly, aby šlo prosadit do praxe. Důležité je také jakési sebevědomí, že tato síla může být svěřena lidským bytostem. Oproti tomu, politika skepse má výhrady k výkonu moci a nízká očekávání v tom, co může vláda zařídit a prosadit. V tomto případě nemají politici jiný cíl, než udržovat práva a instituce v chodu a regulovat konflikty. Samozřejmě obě tyto politiky mají i své stinné stránky, problém politiky víry (spasitelské) je, že sama sebe podkopává jistými tendencemi k totalitářství. Ve skeptickém stylu (pragmatický) zase může být problematické politické „nicnedělání“. Ač jde o složky na první pohled protichůdné, jsou oboje nepostradatelné (ideálem je politika nakloněná víře, která ale sleduje i politiku skepse),¹⁵² fungují spolu jako kontrastující styly a navzájem se doplňují. Na základě této zkušenosti není důvod se nedomnívat, že by spolu nemohly fungovat demokracie s populismem – populismus jakožto politika víry, demokratický liberální prvek pak srovnáme s politikou skepse.

Moderní demokracie je balancováním mezi těmito dvěma tvářemi politiky, které Canovanová shrnuje do tří bodů:¹⁵³

1) Demokracie je spásná vize, která slibuje vykoupení skrze politiku. Z pragmatického hlediska je ale třeba urovnávat konflikty, a to zavedenými zvyky a pravidly.

2) Lidé jsou jediným zdrojem legitimacy a ke spasení dojde jen tehdy, budou-li sami rozhodovat své vlastní životy. V praxi je ovšem demokracie forma vlády, kde dočasně převládne jedna partikulární politika nad druhou v komplexním světě (jedinec se tedy musí podřítit).

¹⁵¹ Tamtéž str. 8

¹⁵² Tamtéž str. 9

¹⁵³ Tamtéž str. 10

3) Z důvodu pragmatičnosti jsou třeba instituce. Nejen k omezení moci, ale také jako konstitutivní věc, která je efektivní. Naopak, spásný přístup je proti institucím.

V tomto přístupu vidím ekvivalent k již zmíněnému lidovému a ústavnímu pilíři a znovu se ukazuje, že bez spásitelského impulsu – populismu – není plnohodnotná demokracie možná. Z pragmatického hlediska je demokracie způsobem, jak se mírově vypořádat s konflikty zájmů za podmínky masové mobilizace a komunikace. Je to sice alternativa lidové válce a represím, což je samozřejmě chvályhodné, jenže samo o sobě to dle mého názoru nestačí, došlo by totiž k přílišnému formalismu. Koneckonců, z pragmatického úhlu pohledu nejsou například volby nic jiného, než pouhou procedurou - nenásilnou distribucí moci. Z hlediska spásitelského je to ovšem rituál demokratické obrody.¹⁵⁴ Pragmatismus bez spásitelského impulsu je zase pouze živnou půdou pro korupci.

Na druhou stranu, ačkoliv je ideálem demokracie suverénní lid, který si sám bude rozhodovat o své budoucnosti, v praxi to z pragmatického hlediska prostě zatím není možné (alespoň ne ve velkých územních celcích – tedy současné formě státního zřízení). Sice se může zdát, že populismus využívá této mezery mezi lidem a vládou, kritizuje představitele moci a majoritní diskurs (a také zdůrazňuje odcizení) a vypadá, jako by do demokracie přinášel nestabilitu tím, že konfrontuje demokratický ideál s nedokonalou realitou, zároveň ovšem dává ukázkou onoho ideálu politikám smysl, aby nebyly prázdné.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Tamtéž str. 11

¹⁵⁵ Tamtéž str. 13

Závěr

Není pochyb, že současná demokracie zažívá krizi,¹⁵⁶ přičemž velice často bývá zmiňována krize reprezentace. Jako jeden z viníků je uváděn populismus, zejména pravicový, který vede k tomu, že se začíná společnost radikalizovat, vládnou xenofobní nálady a může docházet k samotnému ohrožení demokratických struktur. V této práci jsem se ovšem snažil ukázat, že příčiny problému jsou jiné a populismus není příčinou, nýbrž následkem. Ale ne jen to, naopak se domnívám, že populismus je i šancí na záchranu demokracie, jednak tím, že ukazuje na její problémy (xenofobní nálady, silní vůdci a podobné další znaky, které jsou přičítány populismu by se ve zdravém systému objevovat neměly) – jako dva hlavní pilíře vzniku populismu jsem určil antagonismus a krizi reprezentace, na které bychom ve zcela funkčních a bezproblémových systémech narazit neměli – za druhé tím, že by mohl poupravit strukturu reprezentace a vnést do ní prvek hlasu lidu.

Současná demokracie dnes stojí na dvou pilířích, lidovém a ústavním (různí autoři užívají různé terminologie, například Mouffe mluví o střetu demokratické složky a liberální). Ač na první pohled působí protikladným dojmem, jeden bez druhého fungovat nemohou, protože by jinak docházelo k degeneraci demokracie (přičemž není nutné mluvit rovnou o její absenci, hrozbou je už jen pokud jeden z pilířů převáží). Ústavní pilíř je sice důležitý, neboť nám poskytuje rámec systému, politickou arénu a pravidla hry, kdyby demokracie ovšem stála jen na něm, byla by prázdnou post-politickou procedurou. Stavět pouze na lidovém principu ale také nemůžeme, jednak by hrozilo riziko příliš unáhlených, vášnivých a nebezpečných rozhodnutí a takováto varianta se jeví jako nemožná i z procedurálního hlediska. Z toho tedy plyne nutnost kombinace těchto dvou principů, což dle mého názoru nutně spěje k faktu, že aby byla demokracie funkční, prvek populismu v sobě potřebuje. Populismus lze brát jako návrat ke kořenům demokracie – jako jakýsi prostý mix selského rozumu a emočních apelů,¹⁵⁷ který má navodit reprezentativní ideál a přivést demokracii ke spáse, je ovšem nutné ho limitovat ústavním rámcem a ani populisté

¹⁵⁶ A nejen současná, už Plato a Tocqueville říkali, že demokracie selhává a že jde v praxi spíše o oligarchii.

nevyžadují rušení klasických institucí – naopak, sami potřebují nástroje jako jsou volby a snaží se dostat do politické arény a rozhodovacího procesu. Masová lidová demokracie by sice byla ideálem, je ale nutné si připustit, že v současných podmínkách prostě není možnou. Témata jsou natolik komplexní, že jim málokdo rozumí. Demokracie jakožto systém procedur, diskusí a různých komunikačních kanálů naopak nedává lidem smysl. Populismus fungující v zavedených demokraciích je ovšem může osvětlit a snad i třeba zlepšit.

V práci jsem naznačil některé hrozby, které s sebou může populismus přinášet, v krajním stavu může vést k vyprázdňení obsahu politik, což jsem se snažil ukázat na teorii prázdného signifikantu, dojít ke změnám v systému a nebo dojít k částečné totalitarizaci kvůli přílišné homogenitě při konstrukci lidu. To ale dle mého názoru může nastat pouze v extrémních případech, kdy populismus není omezen ústavní složkou. Sám má nespornou výhodu v tom, že může fungovat jako alternativa liberálnímu uspořádání, které je v současné chvíli dominantní. Podle Mouffe sice vzbuzuje pravicový populismus v tomto směru při boji proti liberální hegemonii (hlavní jsou lidská práva a pokrok, přičemž reprezentace lidu jde stranou) falešnou naději, protože je postaven na nepřijatelných principech exkluze a xenofobie, já se ale domnívám, že to nemusí být pravidlem a lid lze zkonstruovat i jinak. Populismus totiž můžeme vnímat jako nástroj projevení nesouhlasu a pomocí *assemblées primaires* díky němu řešit problémy i lokálně. Další možností je třeba teorie Nové třídy, což je protipokrokový populismus, kdy třída byrokratů a intelektuálů nabízí přenesení moci na lokální komunity, aby si samy zvolily vládu, kterou budou považovat za politicky korektní.¹⁵⁸ Tato práce si ovšem nekladla za cíl vyřešit současné problémy demokracie a populismu, hlavní otázkou bylo, zda je populismus pro demokracii nebezpečím nebo nutným doplňkem. Domnívám se, že správná je ona druhá varianta.¹⁵⁹

¹⁵⁷ CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, 47(1), 2-16. Str. 15

¹⁵⁸ CANOVAN, Margaret. Populism for political theorists. *Journal of Political Ideologies*. 2004, 9(3), 241-252. Str. 248

¹⁵⁹ Populismus rozhodně nemusí být v rozporu s reprezentativní demokracií a profilovat se jako její kritika, spíše může být vnímán jako specifická možnost demokracie, případně její vylepšení (BÍBA, Jan. Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická Revue*. 2013, 19(1), 87-105. Str. 94). Naopak je otázkou, zda jsou spolu pojmy reprezentace a demokracie kompatibilní - Schmitt i Rousseau říkají, že lid nemůže být reprezentován, protože by se tak zřekl své suverenity.

Populismus může fungovat jako nová forma masové komunikace, která klade důraz na instinktivní anti-elitářský aspekt demokracie, přičemž cílem je odklonit se od intelektuálního nepřímého jazyka a komunikovat přímo. Samozřejmě existují problematické varianty populismu, Emerson ho dělil na dobrý¹⁶⁰ a špatný (podle něj bylo *jít bez lidu jako jít do noci*¹⁶¹) a podobně to viděl i Kazin, podle kterého je nutný základ dobrého populismu v demokratické a instrumentální víře ve zlepšení veřejného prostoru a inkluze.¹⁶² Domnívám se ovšem, že špatné prvky populismu lze redukovat demokratickým/ústavním pilířem. Demokracie totiž není a nemůže být jen konstitučním zarámováním hřiště, naopak by se sama měla přiblížit lidu.¹⁶³ To ovšem zatím nedělá, a tak je existence populismu a lidového pilíře nutná, aby nebyla demokracie jen prázdnou procedurou a lid zůstal reprezentován. Populismus se tak jeví v souvislosti s demokracií jako důležitý doplněk - s původní věcí sice neslučitelný, ale zároveň nutný. Pro demokracii je tak dle mého názoru populismus nutným doplňkem.

ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 412

¹⁶⁰ Populismus je vertikální struktura antagonismu. Zahrnuje do sebe to, co je homogenní a odmítá vše ostatní, přičemž antagonismus je dvojstranný. Jednak proti institucím, které brání přímému vyjádření vůle lidu, za druhé proti elitám a také těm, kteří jsou na dně společnosti – kriminálníci, cizinci, příživníci... Ti ohrožují čistotu lidu a jeho přirozené bytí. Populismus tedy nikdy nevnímá lid jako jeden celek, nýbrž chce sjednotit (dle imaginární konstrukce identity) ty dobré.

ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424. Str. 422

¹⁶¹ URBINATI, Nadia. *Democracy and populism. Constellations*. 1998, 5(1), 110-124. Str. 110

¹⁶² URBINATI, Nadia. *Democracy and populism. Constellations*. 1998, 5(1), 110-124. Str. 112

¹⁶³ CANOVAN, Margaret. 'People', Politicians and Populism. *Government and Opposition*. 1984, **19**(3), 312-327. Str. 326

Seznam použité literatury:

CANOVAN, Margaret. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*. 1999, **47**(1), 2-16.

CANOVAN, Margaret. Two Strategies for the Study of Populism. *Political Studies*. 1982, **30**(4), 544-552.

PANIZZA, Francisco. *Populism and the mirror of democracy*. New York, NY: Verso, 2005. ISBN 1859844898.

[OKAMURA, Tomio. Okamura stojí na náměstí a mluví: Já nejsem populist. Já nevím, co to je. *Parlamentní Listy* \[online\]. 2012 \[cit. 2016-03-08\]. Dostupné z: <http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Okamura-stoji-na-namesti-a-mluvi-Ja-nevim-co-to-je-222137>](http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Okamura-stoji-na-namesti-a-mluvi-Ja-nevim-co-to-je)

[KOLÁŘ, Petr. Tomio Okamura: Já a populist? Jsem jako Masaryk a Baťa. *Reflex* \[online\]. 2012 \[cit. 2016-03-08\]. Dostupné z: <http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/48463/tomio-okamura-ja-a-populista-jsem-jako-masaryk-a-bata.html>](http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/48463/tomio-okamura-ja-a-populista-jsem-jako-masaryk-a-bata.html)

DELLA PORTA, Donatella a Michael KEATING (eds.). *Approaches and methodologies in the social sciences: a pluralist perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, c2008. ISBN 978-0-521-70966-8.

GERRING, John. "What Makes a Concept Good? A Criterial Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences". *Polity* 31.3 (1999): 357–393. Web...

ALBERTAZZI, Daniele a Duncan MCDONNELL. *Twenty-first century populism: the spectre of western European democracy*. New York: Palgrave Macmillan, 2008. ISBN 023001349X.

SARTORI, Giovanni. *Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. Klasikové společenských věd. ISBN 80-732-5062-4.

MUDDE, Cass a Cristóbal ROVIRA KALTWASSER. *Voices of the Peoples: Populism in Europe and Latin America compared*. Kellogg Institute, 2011, (Working paper #378), 1-47.

LACLAU, Ernesto. *Emancipace a radikální demokracie*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2013. Politeia (Karolinum). ISBN 978-80-246-2163-0.

TAGGART, Paul A. *Populism*. Philadelphia: Open University Press, 2000. Concepts in the social sciences. ISBN 0-335-20045-1.

VESELÝ, Jan. *Hybridní režim a demokracie v Peru – režim Alberta Fujimoriho*. Praha, 2013. Univerzita Karlova. Vedoucí práce PhDr. Josef Mlejnek, Ph.D.

WEYLAND, Kurt. Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How Much Affinity? *Third World Quarterly*. 2003, **24**(6), 1095-1115.

ZENKNER, Petr. O populismu a lidu. *Demokratický střed: Neávislý čtvrtletník o střední Evropě* [online]. 2013 [cit. 2016-03-08]. Dostupné z: <http://www.demokratickystred.cz/o-populismu-a-lidu/>

BÍBA, Jan. Populismus a reprezentativní demokracie: k možnosti populismu jako emancipační strategie. *Politologická Revue*. 2013, **19**(1), 87-105.

BRYDER, Tom. *Populism – a threat or a challenge for the democratic system?: Xenophobia, Politics and Right Wing Populism in Europe*. University of Copenhagen, 2009, , 1-17.

BÍBA, Jan. Repräsentace jako complexio oppositorum: ne/schmittovská perspektiva. *Kongres českých politologů*. 2009, **IV**.(1), 53 - 63.

BÍBA, Jan. Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. *Filosofický časopis*. 2007, **55**(6), 899-915.

DECKER, Frank. The Populist Challenge to Liberal Democracy. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2003, (3), 1-13.

ABTS, Koen a Stefan RUMMENS. Populism versus Democracy. *Political Studies*. 2007, **55**(2), 405-424.

MANSFIELD, Harvey. Democracy and populism. *Society Volume*. 1995, **32**(5), 30-32.

MOUFFE, Chantal a James MARTIN. *Chantal Mouffe: hegemony, radical democracy, and the political*. New York: Routledge, 2013. ISBN 9780415825221.

URBINATI, Nadia. Condorcet's Democratic Theory of Representative Government. *European Journal of Political Theory*. 2004, **3**(1), 53-75.

CANOVAN, Margaret. 'People', Politicians and Populism. *Government and Opposition*. 1984, **19**(3), 312-327.

CANOVAN, Margaret. Populism for political theorists. *Journal of Political Ideologies*. 2004, **9**(3), 241-252.

URBINATI, Nadia. *Democracy and populism*. *Constellations*. 1998, **5**(1), 110-124.